

Leksikonopslag fra Den Store Danske Encyklopædi,
CD, Gyldendal 2004

Romerriget - 1
Historie - 1
Republikken - 1
Det romerske senat - 3
Kejserdømmet - 3
Administration - 4
Hær - 4
Økonomi - 5
Sociale forhold - 5
Den senere kejsertid (dominatet) - 7
Administration og hær - 8
Økonomi og sociale forhold - 9
Årsager til Det Vestromerske Riges ophør - 8
Arkitektur - 9
Billedkunst - 10
Skulptur - 10
Relieffer - 11
Rundskulptur - 11
Kunsthåndværk - 12

Maleri - 12
Religion - 13
Kejsertiden - 14
Romersk kejserkult - 14
Filosofi - 14
Litteratur - 15
Litteraturen skabes -15
Politik og retorik -16
Den græske kulturpåvirkning - 16
Elegi og satire - 17
Filosofi og sprog - 17
Billedet af Rom - 18
Teater - 18
Naturvidenskab og teknologi - 18
romerske fester - 19
romersk historieskrivning - 19
romersk landmåling - 20
romersk møntvæsen - 20
romersk mål og vægt - 21
romersk navngivning - 21
romertal - 21
Romerret - 21

Romerriget, oldtidsrige, der opstod med udgangspunkt i byen Rom og udviklede sig til et verdensrige. På højdepunktet mht. udstrækning i begyndelsen af 100-t. e.Kr. strakte Romerriget sig fra Eufrat i øst til Atlanterhavet i vest og fra Sahara i syd til England i nord. Ifølge romernes egen tradition blev Rom grundlagt den 21. april 753 f.Kr., men byens historie går længere tilbage (se Rom (historie)). Romerrigets nedre kronologiske grænse er omstridt, men et øvre skel kan sættes i 480, da den sidste vestlige kejser, Julius Nepos, døde (se antikken (antikken som historisk periode)). Fra 1. årh. e.Kr. betegnede romerne selv deres rige Imperium Romanum 'Det Romerske Imperium'. Imperium betegnede oprindeligt en udøvet magt, fx kommandoen over den romerske hær, og imperium angav således, hvor den romerske kommandomagt havde gyldighed.

I dette udstrakte rige udbredtes romersk kultur, og der fandt i større eller mindre grad en romanisering sted. Bygrundlæggelserne i den vestlige del af riget er et markant udslag heraf, og latin, som var rigets administrationssprog, blev i mange områder i de vestlige provinser det fremherskende talesprog (se latin (latin som kulturbærer)). Samtidig hermed blev romersk kultur påvirket af de lokale forhold, romerne mødte, efterhånden som riget udvidedes længere og længere væk fra Middelhavsområdet.

MeHa

Historie

Romerrigets historie inddeles traditionelt i fire perioder: kongetid, republikansk tid, kejsertid og den senere kejsertid, først og fremmest ud fra forfatningsmæssige kriterier.

Kongetiden strækker sig frem til 509 f.Kr., da den sidste etruskiske konge, Tarquinius Superbus, blev fordrevet, og den romerske republik etableret.

Republikken. Essensen i skiftet fra kongedømme til republik var, at kongens magt nu blev delt og uddelegeret, således at den lovgivende magt kom til at ligge hos folket på folkeforsamlingen (comitia), den udøvende hos de valgte embedsmænd (magistratus), mens en form for rådgivende myndighed tillagdes et råd af afgangede embedsmænd, Senatet (senatus). I de følgende århundreder frem til kejsertiden udvikledes dette system. Romerne betragtede tredelingen af magten som fundamental og mente, at den var den egentlige årsag til den styrke, som lå bag skabelsen af riget.

På folkeforsamlingen, som bestod af alle våbenføre mandlige borgere, blev lovene til, og her valgtes også embedsmændene. Afstemningsproceduren var betinget af formue, og i praksis havde de rige langt større

indflydelse end de fattige. Antallet af valgte embedsmænd steg langsomt, og allerede ret tidligt aftegnedes et hierarkisk administrativt system.

Fornemme romere, som var rige nok til at påtage sig de ulønnede job som embedsmænd, indledte deres politiske karriere med det laveste trin på embedsstigen, kvæsturen. Kvæstors opgave var at forestå det offentlige regnskaber. Det næste trin var valg som ædil, hvilket indebar opsyn med selve byen Rom, afholdelse af offentlige fester og almindelige politiopgaver. Prætor, det tredje trin i karrieren, tog sig af retsvæsenet, og endelig kunne man, med de krævede intervaller mellem de enkelte embeder, i en alder af 42 år, nå det øverste trin, konsulatet. De to konsuler havde den øverste udøvende magt. De kunne give ordre ned i systemet, lede folkeforsamlingen og føre hæren i krig. Som afslutning på en lang karriere, men lidt uden for den normale magistratur kunne man blive censor. Censorerne fungerede omkring halvandet år og forestod offentlige licitationer, især af byggeri og skatteopkrævning. De kontrollerede også senatslisten og kunne udelukke senatorer.

Alle embeder, på nær embedet som censor, var etårige. En afgang krævede enighed, det såkaldte kollegialitetsprincip. I intervallerne mellem de enkelte embeder blev de afgående embedsmænd sendt ud for at administrere de romerske provinser som guvernører, de såkaldte promagistrater.

Det er med denne relativt demokratiske struktur som basis, af romerne sammenfattet under betegnelsen *senatus populusque romanus* ('Senatet og det romerske folk'), at regionen omkring byen Rom, Latium, langsomt udvidedes. I en række kampe stækkedes de nærmestboende sabinere og volskere, og etruskerne trængtes tilbage mod nord. Den vigtige rival, Veji, blev erobret i 396 f.Kr., ni år senere var det endnu uudviklede Rom nær blevet løbet over ende af kelterne (gallerne). Internt var denne periode præget af stænderkampene mellem de indflydelsesrige patriciere og de fattige plebejere; de blev først bragt til ophør i 367 f.Kr. med de to stænders ligestilling. Ekspansionen fortsatte og gav anledning til en voldsom konfrontation mellem Rom og latinerne i 341 f.Kr., som endte med latinernes nederlag i 338 f.Kr.

Det romerske kerneland var hermed både politisk og socialt i ro, og i de følgende hundrede år udstrakte Rom sin magt til at dække hele Den Italiske Halvø (Italia). Det skete i ofte voldsomme kampe med især samnitterne 326-304 f.Kr., og kort efter, i 296 f.Kr., slog romerne en alliance af en lang række italiske folk ved Sentinum. I 272 f.Kr. faldt den sidste ikke-romerske by, den græske Tarento, som var blevet støttet fra Epeiros af grækeren Pyrrhos. Han var blevet slået afgørende allerede i 275 f.Kr., men hans forsøg på indblanding viser, at Romerriget nu blev betragtet som en magtfaktor i Middelhavsområdet. Hele Italia op til Pofloden i nord var nu romersk, og perioden frem til 146 f.Kr. blev præget af Roms ny status som stormagt.

Romerne kom nu i konflikt med Middelhavets anden store magtfaktor, Karthago, hvis indbyggere romerne kaldte punere. I alt udkæmpedes tre puniske krige (264-241, 218-201 og 149-146 f.Kr.). Især Den 2. Puniske Krig, som fra punisk side lededes af Hannibal, pressede romerne. I 218 f.Kr. led de et katastrofalt nederlag ved Cannae, men med en dristig strategi forlagde Scipio d.æ. krigsskuepladsen til Africa og afsluttede krigen til romernes fordel i Slaget ved Zama i 202 f.Kr. Karthago ødelagdes dog først i 146 f.Kr. ved afslutningen af Den 3. Puniske Krig, og på det tidspunkt havde romerne ganske langsomt bidt sig fast i hele Middelhavsområdet. Under og i forlængelse af denne ekspansionsproces, som også omfattede omfangsrige kampe i Grækenland og Makedonien i begyndelsen af 100-t. f.Kr., oprettede romerne provinser, bl.a. Sicilien (241 f.Kr.), Sardinien (238 f.Kr.), i Spanien (198 f.Kr.), i Grækenland og i Nordafrika (146 f.Kr.). Snart efter havde romerne også provinser i Lilleasien (133 f.Kr.) og i Sydfrankrig (121 f.Kr.).

Omkring slutningen af 100-t. f.Kr. tegnede konturerne sig af et verdensrige, som dog netop nu rystedes kraftigt af social uro og borgerkrige. De dybere årsager hertil skal ses netop i den voldsomme udvidelse af den romerske magtsfære. Republikkens institutioner var indrettet efter at lede en relativt lille bystat, ikke et verdensrige. Brødrene Gracchus forsøgte sig med socialt orienterede jordreformer i 133 og 123 f.Kr., men begge brødre blev dræbt, da de gik det jordejende aristokratis interesser for nær. Som en udløber heraf gjorde italikerne oprør mod Rom for at opnå ligestilling 91-89 f.Kr. Denne såkaldte Forbundsfællekrig endte med, at romersk borgerret blev udstrakt til hele Italia, men gav også stødet til fortsat uro. Tiden prægedes af en række magtkampe, hvorunder den romerske hær kom til at spille en stadig større politisk rolle.

Med Sullas kamp mod Marius indledtes en 50-årig periode med borgerkrige. Sulla besejrede i 88 f.Kr. Marius og lod sig udråbe til diktator, men formåede ikke at reformere styret. I 60 f.Kr. forsøgte Pompejus, Crassus og Cæsar gennem en alliance, det såkaldte 1. triumvirat, at stabilisere forholdene, men i 49 f.Kr. brød en ny borgerkrig ud, denne gang mellem Pompejus og Cæsar. Efter sin sejr lod Cæsar sig udråbe til diktator, men blev myrdet i 44 f.Kr. uden at have formået at løse problemerne. Der var således åbnet for et nyt internt opgør.

Cæsars adoptiv søn, Octavian, og Marcus Antonius, som var i alliance med Egyptens dronning Kleopatra, tørnede sammen i Slaget ved Actium i 31 f.Kr. Octavian sejrede og stod nu over for den opgave at modernisere den romerske forfatning. At gribe til diktatoriske beføjelser, som Cæsar havde gjort, var udelukket. I 27 f.Kr. fik Octavian titlen Augustus, og i årene frem til sin død i 14 e.Kr. etablerede han langsomt en ny ledelsesform.

Det romerske senat blev ifølge traditionen grundlagt af Romulus. Oprindeligt var det kongens rådgivende forsamling, sammensat af ældre erfarne mandlige medborgere. Under republikken var Senatet rådgivende for den nyetablerede romerske magistratur, og det sammensattes efterhånden af afgåede embedsmænd. Der var krav for medlemmerne om en ret høj formue, på kejser Augustus' tid 1 mio. sestertier. Da disse formuer var baseret i jord, forblev det et grundlæggende træk, at Senatet var sammensat af medlemmer af den absolutte overklasse, og at dets politiske magt, som i princippet kun var rådgivende, reelt var meget stor og kunne nærme sig den lovgivende. Det bestod oprindeligt af 100 medlemmer, men tallet svigede senere fra omkring 300 til 600 medlemmer. I republikkens tid var det censorerne, som udpegede medlemmerne, senere kejseren. Møderne afholdtes i senatsbygningen på Forum Romanum eller eventuelt andre steder i Rom. Møderne lededes normalt af en af de to konsuler, og der stemtes om de fremsatte forslag. Et vedtaget forslag benævntes *senatus consultum*, ofte forkortet SC. Direkte underlagt Senatet var krigsbevillinger og statskassen. Endvidere fastlagde Senatet feltherrernes og provinsguvernørernes kompetenceområder. I krisesituationer kunne Senatet sætte den romerske forfatning ud af kraft og erklære undtagelsestilstand (*senatus consultum ultimum*), således som det fx skete i forbindelse med Den Catilinariske Sammensværgelse (se Catilina). I senantikken fungerede Senatet udelukkende som en art byråd for Rom.

Kejserdømmet. Under borgerkrigene var rigets ekspansion fortsat. Cæsar havde indlemmet Gallien 58-50 f.Kr., og Augustus havde skudt grænsen frem mod nord og øst gennem anneksion af bl.a. det nuværende Schweiz, Østrig, Ungarn, Slovenien, Kroatien og Bulgarien. Et forsøg på at skyde grænsen fra Rhinen frem mod Elben måtte opgives, efter at hele tre romerske legioner i 9 e.Kr. blev massakreret i Teutoburgerskoven ved det nuværende Kalkriese SV for Bremen af cheruskerhøvdingen Arminius. Nordgrænsen konsolideredes herefter langs Rhinen og Donau, den såkaldte *limes*. Varige udvidelser af Romerriget skete herefter kun, da Claudius erobrede Britannia fra 43, og da Trajan gjorde Dacia til provins først i 100-t.

Det 1. årh. e.Kr. prægedes på det indre plan af forsøget på at centralisere den politiske magt i én person. Det skete gennem en nedtoning af Senatets og folkeforsamlingens indflydelse og ved at stramme grebet om hær, provinser og finanser. Det hørte med til det nye systems ideologi i al fald frem til Marcus Aurelius (i midten af 100-t. e.Kr.), at riget stadig betragtedes som en republik, det såkaldte principat: Folk og Senat var nok i princippet suveræne, men flere og flere beføjelser blev langsomt og legalt overdraget til en førstemand, *princeps*.

Med fastholdelse af et republikansk grundlag blev et af det ny styres største problemer kejserens valg af efterfølger. De julisk-claudiske kejsere (Augustus, Tiberus, Caligula, Claudius og Nero) og de flaviske (Vespasian, Titus og Domitian) udpegede i praksis selv familiemedlemmer som arvtagere. Dog stod det allerede næsten fra begyndelsen klart, at den romerske hær nu spillede en væsentlig rolle i den politiske magtkamp.

Claudius blev i 41 valgt til kejser med prætorinergardens støtte, og i 69 udbrød regulær borgerkrig mellem rigets store generaler. Tre kejsere opnåede kejsermagten inden for dette såkaldte firekejserråd, inden den sejrende Vespasian bragte ro.

Efter mordet på Domitian i 96 indførtes det såkaldte adoptivkejseresystem, som bestod i, at den siddende kejser i god tid valgte og sikrede sin efterfølger gennem adoption. Det gjaldt Trajan, Hadrian, Antoninus Pius og Marcus Aurelius; sidstnævnte brød dog traditionen ved at lade sin søn Commodus efterfølge sig.

De enkelte kejsere, med Vespasian som den første, kom ikke længere fra byen Rom, men først fra Italia og senere med Trajan fra provinserne. Det gjaldt også mange af senatorerne, rigets rigeste mænd. Således udvidedes grundlaget for den politiske magt langsomt fra Rom mod provinserne.

I erkendelse af de problemer, som administrationen af kæmperiget gav, indførtes allerede ved Antoninus Pius' død i 161 den praksis, at flere kejsere delte magten. Med Severerne (Septimius Severus, Geta, Caracalla, Elagabal og Alexander Severus) begyndte den ellers så stærke centralmagt at smuldre. Antagelig for at skabe et mere homogent og dermed stærkere samfund gav Caracalla i 212 romersk borgerret til alle mandlige, frie indbyggere i Romerriget.

200-t. hærgeades af en alvorlig økonomisk krise, bl.a. forårsaget af det stadig stigende pres på grænserne, især fra de germanske stammer i nord. De forårsagede en voldsom overførsel af resurserne fra syd mod nord og en generel kraftig forøgelse af skattetrykket, og fra Alexander Severus' død i 235 hærgeades riget af en lang række borgerkrige. Kejserne blev nu valgt ikke kun fra, men også af hæren. Riget blev kastet ud i en voldsom økonomisk, social og politisk krise, ofte benævnt det tredje århundredes krise eller soldaterkejsernes tid.

Administration. Romerriget blev på overfladen holdt sammen af en kombination af en lokal administration, som havde sæde i de enkelte byer, og en central administration i selve Rom. Det er ofte blevet fremhævet, at den romerske verden, fra i al fald Augustus og frem, var en verden af selvstyrende bystater. Administrativt bestod disse af en bykerne med opland, som blev styret af lokale embedsmænd (duoviri), en folkeforsamling og et byråd (ordo), hvilket var en kalkering af systemet i Rom. Byerne havde ikke samme status og indgik i et hierarki. Nederst fandtes civitates stipendiariae, som før 212 med tildeling af borgerret til alle mandlige, frie indbyggere var beboet af peregrini. Som belønning kunne disse byer få status som municipia og eventuelt senere som coloniae; i de sidste var indbyggerne fuldstændig ligeberettigede med romerne. Betinget af klimatiske, etniske og politiske forhold organiseredes disse tusindvis af ofte meget små bystater i en overordnet administrativ ramme, en provins (provincia). I takt med ekspansionen var antallet nået op på ca. 45 i 100-t. e.Kr. Administrationen af provinserne var fra Augustus' tid delt mellem kejser og Senat. Af magtpolitiske grunde styrede kejseren de provinser, som husede langt hovedparten af den romerske hær (grænseprovinserne), mens Senatet stod for de fredelige, men også økonomisk vigtigste, fx Asia (Lilleasien), Baetica (Sydspanien), Gallia Narbonensis (Sydfrankrig) og Africa Proconsularis (Tunesien). I spidsen for hver provins stod en guvernør, som i Senatets provinser kaldtes proconsul, i kejserens legat. I begge tilfælde havde de en stab under sig og udøvede den fulde militære og civile myndighed i provinsen, dog med direkte ansvar over for hhv. Senat og kejser. Trods misbrug, især i republikkens tid, fungerede dette decentrale system udmærket i størstedelen af kejsertiden. Kejseren, som både teoretisk og i praksis havde den højeste civile og militære myndighed både i Rom og i provinserne, styrede systemet centralt vha. frigivne slaver og en række nye poster.

Det var i virkeligheden en fortsættelse af det republikanske system. Augustus ikke blot effektiviserede strukturen, men supplerede den også med en række praefecti og procuratores, som alle havde ad hoc-opgaver. Det kunne fx være vigtige og politisk tunge poster som ledelsen af kornforsyning, opsyn med skatteopkrævning, byen Rom, kejserens garde i Rom, brandkorps, vejvæsen, minedrift og vandforsyning. Finansieringen af hær og administration skete gennem opkrævning af skatter. Det foregik under opsyn af embedsmændene, i republikansk tid af censor og i kejsertiden af procuratores. Både de offentlige indtægter og udgifter blev varetaget af publicani, privatpersoner, som ved en auktion bød på statslige opgaver og derefter indgik en forpagtningsaftale med det offentlige. Den, som bød lavest på udgifterne til fx byggeri, leveringer til det offentlige eller vedligeholdelse af offentlig ejendom, vandt disse opgaver. Omvendt fik den, som bød højest på indtægterne (fx opkrævning af skatter), kontrakter herpå. Romerne opkrævede primært jordskatter, men også kopskatter og en række indirekte afgifter, fx arveafgift (5%), afgift på frigivelse af slaver (5%) og en almindelig omsætningsafgift (1%). Især tolden, portorium, var en vigtig indtægtskilde. Den opkrævedes først og fremmest af fiskale grunde ved en lang række toldstationer ved rigets grænser (5% af varens værdi) og ved import og eksport til og fra Italia (2% eller 2,5%). I perioder suppleredes indtægterne med rent rov, især i de ekspansive faser, fx kejser Trajans erobring af det guldrige Dacia i 106. Disse penge indgik i provinskassen i den givne provins, og overskuddet blev derefter overført til den centrale kejserlige kasse i Rom, fiscus; i republikansk tid til den egentlige statskasse, aerarium Saturnini.

Da romerne på intet tidspunkt skabte en egentlig offentlig sektor, men næsten alle offentlige opgaver udførtes ved licitation, og når byernes selvstyre tages i betragtning, var den romerske administration frem til senantikken bureaukratisering af yderst ringe omfang.

Hær. Den romerske hær og flåde beskyttede riget mod ydre fjender, og den romerske hær udgjorde datidens mest effektive krigsmaskine. Fra at være ekspansionens fortrop i republikkens tid blev den i kejsertiden i det store og hele placeret ved grænserne, især ved Rhinen og Donau. Den oprindelige bondehær, som byggede på almindelig værnepligt fra 17-års-alderen, var opbygget i legioner. I princippet var den det romerske folk under våben, struktureret i enheder (centuriae) efter den enkeltes formue, dvs. efter hvilke våben man havde råd til at stille med. I slutningen af det 1. årh. f.Kr. reorganiserede Marius hæren og gav den den form, som stort set var gældende frem til kejser Konstantin 1.s reformer i begyndelsen af 300-t. e.Kr.

Efter afslutningen på de senrepublikanske borgerkrige reducerede Augustus det samlede antal af legioner til ca. 30, som næsten alle lå i faste, stenbyggede standlejre ved grænserne mod nord. Det er ved disse legionslejre, at byer som Köln, Strasbourg, Augsburg, Regensburg, Wien, Budapest og Beograd senere voksede frem. Legionerne suppleredes med et tilsvarende antal hjælpetropper, auxilia, som rekrutteredes blandt provinsboerne, og som i modsætning til legionerne bestod af mænd, der ikke var romerske borgere. Den samlede hær vurderes til at have bestået af omkring 300000 mand.

Den romerske legionær tjente forholdsvis godt og kunne derudover regne med del i bytte og donationer ved kejserskift og jubilæer. Allerede under Augustus etableredes en pensionskasse for de hjemsendte soldater. Flåden, som aldrig blev særlig stor, var placeret ved Ravenna, Misenum, Alexandria og Fréjus. Formålet var primært at beskytte og kontrollere Middelhavet, især mod pirater. Flådeafdelinger etableredes også på Donau og Rhinen og i Britannia.

I fredstid løste både hær og flåde civile opgaver, fx i forbindelse med byggeri af bl.a. veje og broer. Også almindelige politiopgaver var pålagt hæren, herunder beskyttelse af administrationen, ikke mindst skatteopkrævningen, af vej anlæg og af handelen.

Økonomi. Romerriget var et agrarsamfund. Det antages, at befolkningstallet i tidlig kejsertid har ligget på omkring 60000000, hvoraf måske højst 20% har boet i byerne. Kun få, som Rom, Alexandria og Antiochia, har været store med op til måske en million indbyggere. I kraft af rigets størrelse var befolkningen meget heterogen, sammensat af mange forskellige etniske grupper, fx italikere, grækere, illyrere, berbere, keltiberer og germanere. Alle talte de forskellige sprog, dyrkede jorden på forskellig måde og havde forskellig religion. Riget trak sine resurser primært fra disse menneskers arbejde i landbrug, minedrift og fiskeri. Hovedafgrøderne var oliven, vin og korn med de mest frugtbare regioner centreret omkring de store floder: Guadalquivir (Syds Spanien), Rhône (Provence), Medjerda (Tunesien) og Nilen (Egypten). Men også de gamle kerneområder, Den Italiske Halvø, Sicilien og Sardinien, var vigtige. Kvægdrift, herunder får og geder, fandtes overalt. Rige guld-, sølv- og jernforekomster udvandedes især på Balkan, i Rumænien og i Spanien. Også jagt og fiskeri spillede en væsentlig rolle og skabte langs kysterne en helt speciel økonomi. Selve landbruget var for en stor dels vedkommende sammensat af større gårde, villae rusticae. De fungerede som hovedgårde, hvis jord blev forpagtet ud i mindre, familiebaserede enheder til coloni (lat. 'dyrkere') eller, især i Italia i 2. og 1. årh. f.Kr., drevet med slaver som arbejdskraft. Mindre, selvstændige brug eksisterede dog, selvom der til stadighed skete en udvikling frem mod en større koncentration af jord på færre hænder. Således blev de senere kejsere rigets største jordejere, hvis jord gik i arv til efterfølgeren og dermed langsomt fik karakter af krongods (patrimonium).

En egentlig industriel produktion fandtes ikke. Ganske vist produceredes store mængder af sten, metal, keramik og redskaber i forbindelse med arbejdsgange i byggeri og landbrug og til almindeligt forbrug, men den basale karakter af agrarsamfund formede en ikke-forbrugsorienteret mentalitet.

Omfanget og karakteren af handel med landbrugsprodukter og andre produkter er et omdiskuteret emne, men især fjernhandel vurderes i dag at have haft et mindre omfang. Landområderne var i høj grad præget af subsistensøkonomi, men byerne og den romerske hær skulle forsynes. Dette skete enten lokalt og direkte eller mere indirekte over periodiske markeder (nundinae), hvor handelsmænd, som kunne komme langvejs fra, dukkede op med deres varer. De stod som regel også for transporten, der for det meste skete ad vandveje, hvilket var måske op til fem gange billigere end landtransport. Vigtige varegrupper var den såkaldte terra sigillata, rød bordkeramik, som fra produktionscentrene især i Italia (1. årh. f.Kr.) og senere Gallien (1.-2. årh. e.Kr.) blev spredt over hele Romerriget. Derudover kan nævnes tekstiler, redskaber og visse konsumvarer, især vin og oliven, samt mere forarbejdede varegrupper som fx fiskesovs og saltvarer. Handelen var organiseret i collegia, dvs. sammenslutninger, der ofte repræsenterede både selve produktionen og transporten og salget. Sammenlignet med moderne forhold befandt den romerske økonomi sig generelt på et beskedent niveau og var ofte præget af kriser, især i 200-t. e.Kr. med inflatoriske tendenser forårsaget af de stadig stigende udgifter til hæren og af betalinger til germanerne for at afholde sig fra at angribe riget.

Generelt var møntcirkulationen lav; kun udgifter til hær, byggeri og administration bragte mønter i omløb, og naturalieøkonomi spillede i hele Romerrigets historie en stor rolle, især i landområderne.

Sociale forhold. Flere dybe og ofte konfliktskabende skel prægede dagligdagen. Mest afgørende var forskellen mellem den relativt lille jordejende, meget rige overklasse på måske kun 1-2% af befolkningen på den ene side og en meget stor fattig, ofte besiddelsesløs underklasse på den anden. Denne forskel afspejledes i den

enkeltes personretlige status. Bunden i samfundshierarkiet udgjordes af slaverne, som var ufrie og i romerretten defineredes som en "ting". Især i republikkens sidste århundreder udgjorde de en stor del af arbejdskraften som tjenestefolk i rigmandsfamilier og især som arbejdskraft i landbruget. Da slaver primært blev købt i forbindelse med krige, svandt slaveriet langsomt ind i takt med ekspansionens ophør; det eksisterede dog i hele perioden. Blandt slaverne fandtes store sociale forskelle med de betroede huslaver (fx læger, sekretærer og forretningsførere) som det ene yderpunkt og storgodsernes og minernes arbejdskraft som det andet (se også slaveri). Som frigivne (liberti) gled de mest privilegerede tidligere slaver ind i det romerske stændersystems laveste gruppe, plebs (almuen). Ud over frigivne slaver bestod plebs enten af coloni eller daglejere på landet eller af proletariat og daglejere i byerne. Slaverne fik som frigivne, hvad mange kunne regne med at blive efter et vist antal år, borgerlige romerske rettigheder og kunne i princippet deltage i det romerske politiske og økonomiske liv på de fleste områder. Ofte fastholdt de frigivne en tæt tilknytning til deres tidligere herre og indgik i dennes forretninger som bestyrere, handelsfolk o.l. I få tilfælde kunne de og andre fattige frie overskride den formuegrænse, som skilte plebs fra næste stand, ridderstanden (ordo equester). Det må dog understreges, at den sociale mobilitet generelt var meget lav. Ridderstanden var en eksklusiv gruppe, som skulle besidde en anseelig formue på over 400000 sestertser, hvilket bragte dem ind i den romerske overklasse. Ridderstandens folk fungerede ofte som skatteopkrævere og administratorer og adskilte sig kun fra den øverste og fornemste gruppe, senatorstanden (ordo senatorius), ved ikke at deltage aktivt og direkte i Roms politiske liv. Kriteriet for at tilhøre senatorstanden var både en formue på over 1 mio. sestertser (disse formuegrænser skiftede dog) og opnåelse af stilling som kvæstor, embedsstigens laveste trin, som automatisk gav sæde i Senatet.

De ovenfor nævnte grupper var alle romerske borgere bortset fra slaverne. Kun fuld romersk borgerret gav adgang til at deltage aktivt i det offentlige statslige politiske og økonomiske system. Kun borgerne havde valgret og var valgbare, kunne blive legionærer og kunne tage kontrakter fra det offentlige. Hvor fattige de end kunne være, udgjorde de altså en art elite. Man skelnede således mellem en oprindelig meget lille gruppe af romerske borgere (cives romani) og alle andre, som kaldtes peregrini (de fremmede). Denne sondring faldt i det store og hele fra begyndelsen af 1. årh. f.Kr. sammen med skellet mellem Italia, hvor alle havde fået romersk borgerret i 89 f.Kr., på den ene side og provinserne på den anden. Efter en langsom udbredelse af borgerretten fik alle mandlige, frie indbyggere som nævnt romersk borgerret i 212 e.Kr.

Romerne betragtede disse sociale skel som naturgivne og private. Følgelig så hverken det offentlige eller private det som deres opgave at forsøge at udjævne dem. Der fandtes intet offentligt skolesystem, ingen sygehuse eller alderdomshjem og kun få tegn på et offentligt socialt ansvar. Overvejende af politiske og sikkerhedsmæssige grunde uddeltes dog gratis korn til Roms og andre storbyers befolkning. Dette kombineredes med cirkuslege og forestillinger i amfiteatrene, hvilket allerede i antikken afkastede den satiriske vending "brød og skuespil" om kejserens forsøg på at holde den fattige befolkning i ro (se panem et circenses). Fra Nervas tid omkring 100 e.Kr. oprettedes dog også et system, de såkaldte alimentarstiftelser, hvorefter store jordejere forpligtedes til at understøtte ubemidlede børn på landet.

Det egentlige sociale ansvar og omsorgen lå således i private rammer, i familien, hvor mater familias, den romerske hustru, var den væsentligste sociale institution i forholdet til mand, børn og de gamle. Kvinden havde ligesom slaverne ingen politiske rettigheder, hvilket dog ikke betød, at hun var undertrykt i ordets moderne betydning. Hendes domæne var husets interne affærer. Udadtill havde familiens økonomiske overhoved, pater familias, uindskrænket magt over den samlede husstand. Det indebar, at han varetog alle funktioner uden for huset.

Især pga. den høje spædbørnsdødelighed var den gennemsnitlige levealder lav, næppe meget over 35 år for kvinder og 45 for mænd. Beregninger af denne art er dog meget diskutabel. Hyppige dødsårsager var for kvinder komplikationer i forbindelse med den næsten konstante graviditet og de mange fødsler. Banale infektionssygdomme var en generel faktor, som let førte til død for begge køn.

Sporadiske forsøg på at overskride de mange sociale og politiske skel forekom yderst sjældent. Der var ganske vist alvorlige slaveoprør, fx Spartacus-oprøret i 73 f.Kr., samt forsøg på løsrivelse fra riget, fx det pannonske oprør i 6 e.Kr., og forsøg på dannelser af særimperier, fx Det Galliske Imperium i 200-t. e.Kr.; efter den første erobringfase var det dog kun få provinser, som ikke forholdt sig i ro: Jøderne gjorde flere gange oprør, og der er også eksempler herpå fra Nordafrika. Men generelt blev den romerske påtvungne fred sat højt. Man skal dog ikke forledes til at tro, at Romerriget var noget sikkert sted at færdes. Røverbander huserede i de mere øde landområder. Også etnisk betingede og senere religiøse konflikter skabte uro. Under den økonomiske krise i 200-t. opstod desuden modsætninger mellem by og land og delvis også mellem hær og civilbefolkning.

Uroligheder i de få meget store byer var hyppige i hele perioden, men skyldtes primært svigtende forsyninger af fødevarer.

Ingen af disse forskellige former for oprør, kampe og uro synes motiveret af forsøg på at ændre det romerske samfunds strukturer, men blot på at bringe sig selv i en bedre position i forhold til det bestående. Forskningen i slutningen af 1900-t. tager i det store og hele afstand fra, at der skulle have fundet en egentlig klassekamp sted, og i store træk kan man hævde, at især perioden fra slutningen af 1. årh. f.Kr. til slutningen af 100-t. e.Kr. var en rolig og stabil periode præget af den romerske fred, pax romana.

PØrs

Den senere kejsertid (dominatet) . Lige fra Augustus' tid var kejserne i rigets østlige provinser blevet opfattet som halvt guddommelige herskere i lighed med deres forgængere, de hellenistiske konger. Fra 100-t. trængte dette syn igennem overalt, og den forfatningsmæssige fiktion med kejseren som første borger (princeps) blev opgivet. Hofceremoniel, herskerinsignier og -dragt udformedes i stigende grad efter Nærorientens gamle traditioner. For at understrege denne forskel betegnes den senere kejsertid ofte i moderne fremstillinger som dominatet (af lat. dominus 'herre'). Overgangen til kristendommen i 300-t., hvorefter kejserne ikke længere ansås for guder, men under Guds særlige beskyttelse, gjorde ingen forskel i dette.

I 200-t.s anden halvdel lykkedes det en række handlekraftige kejsere at genoprette rigets stabilitet, samtidig med at styret nu åbenlyst var centreret i selve kejsermagten. Gallienus opgav provinsen Dacia og trak grænsen tilbage til Donau, udelukkede senatorer fra officersposter og besejrede derpå de gotiske angribere på Balkan. Siden 100-t. havde der normalt været flere kejsere, som regerede kollegialt og fordelte de militære opgaver regionalt imellem sig. Diokletian udbyggede dette til et fast system med fire kejsere (tetrarkiet), men ordningen opløstes hurtigt under magtkampene efter hans abdikation i 305. Konstantin 1. den Store samlede på ny hele magten i sin person, men efter hans død i 337 deltes riget mellem hans tre sønner.

Under Diokletian og Konstantin 1. gennemførtes en række reformer af administration, hær, skatte- og pengevæsen. Den græske by Byzantion blev under navnet Konstantinopel udbygget og anerkendt som rigshovedstad ved siden af Rom. Nogle kortvarige forfølgelser af kristendommen i 250'erne blev under Gallienus afløst af en halvofficiel tolerance, hvorefter denne religion vandt stærkt frem. Diokletian og Galerius forsøgte fra 303 atter at undertrykke den; men i 311 indførtes officiel tolerance, og under Konstantin 1. og hans kristne efterfølgere begunstigedes de kristne. Et omfattende religionsskifte fandt sted; efter 380 var kristendommen eneste statsreligion, og rigets øvrige kulturer forsvandt efterhånden.

Med Sasanideriget udkæmpedes flere krige, som dog ikke førte til varige grænseændringer. I 370'erne bevirkede det asiatiske hunnerfolks fremtrængen fra øst, at begge riger fik andre grænseproblemer. Romerriget invaderedes atter af goterstemmer, som i 378 vandt en afgørende sejr ved Adrianopel (nuv. Edirne i Tyrkiet). Theodosius 1. tildelte visigoterne jord på Balkan og gav dem status som selvstændige forbundsfæller. I de urolige år omkring år 400 under hans sønner og efterfølgere, Arkadius og Honorius, havde den østlige og den vestlige regering i hhv. Konstantinopel og Ravenna, der nu var residensstad i stedet for Rom, nok at gøre med at holde nogenlunde sammen på deres egen rigshalvdel, og de to ophørte efterhånden med at samarbejde. En faktisk adskillelse indtrådte, selvom Romerriget formelt vedblev at være en enhed med fælles ret. Efter 395 skelner man derfor mellem Det Byzantinske Rige og Det Vestromerske Rige, som omtales i det følgende.

I 410 erobrede og plyndrede visigoterne Rom under stor opmærksomhed i samtiden, hvorefter de oprettede et varigt rige i Sydgalien og Spanien. 406-407 gik vandaler, alanere, svebere og burgundere over Rhingrænsen. Hæren i Britannia blev sat ind imod dem med det resultat, at det romerske styre i denne del af riget ophørte. Burgunderne etablerede sig som forbundsfæller i Østgalien, og vandalerne fortsatte til Nordafrika, hvor de skabte et selvstændigt rige, som i 455 på ny angreb og plyndrede Rom. Få år i forvejen, i 451, var hunnerkongen Attilas nomadeherredømme over Centraleuropas germanske stammer blevet brudt ved Slaget på De Katalauniske Marker, hvor visigoternes alliance med Romerriget var afgørende for sejren.

Det Vestromerske Riges historie i 400-t. prægedes af en række ubetydelige, til dels mindreårige kejsere, som i stigende grad blev marionetter for de ledende, oftest germanske hærchefer. De sidste romersk styrede provinser i Gallien og nord for Alperne gjorde sig efter århundredets midte selvstændige eller blev opgivet, og reduceret til Italien kunne riget ikke fortsat bestå. Ved den sidste vestlige kejser Julius Nepos' død i Dalmatien i 480 ophørte det.

Administration og hær. Under Diokletian øgedes provinsernes antal ved deling til ca. 100, som igen samledes i 12 større forvaltningsenheder, dioceses, hver styret af en vikar for prætorianerpræfekten, der igen var direkte ansvarlig over for en af kejserne; diocesesnes antal voksede senere til 15. Hver kejser havde således det direkte styre i en del af riget, men den rangældste udøvede den fælles lovgivning alene. Fra Konstantin 1.s sønners tid var riget fast delt i tre præfekturer, hvoraf det største, der omfattede Italien, Afrika og Illyrien, i 395 deltes mellem de to rigshalvdele. Hele dette forvaltningssystem skulle sikre ro og orden, skatteinddrivning samt forsyninger til hæren.

Omkring år 300 reorganiseredes den civile centraladministration, hvis chefer nu udgjorde kejserens stående rådsforsamling (consistorium). Retsvæsen, kancelli, finansvæsen og administrationen af statens jordbesiddelser bemandedes med et fast personale, der var organiseret, uniformeret og aflønnet på samme måde som militæret. Rigsenheden styrkedes ved et veludbygget kurer- og transportsystem (cursus publicus), som udelukkende måtte bruges af embedsmænd og officerer, fra Konstantin 1.s tid også af de kristne biskopper.

Opretholdelsen af denne offentlige sektor, som var opstået siden 200-t. og stadig voksede, påvilede fortsat rigets byer, hvis rådsmedlemmer blev gjort personligt ansvarlige for inddrivelsen af de uophørligt voksende skatter. Det ældre romerske pengevæsen rystedes af en inflation, som efter 250 næsten fjernede mønternes sølvindhold. Det blev derfor nødvendigt både at opkræve skatter og udbetale sold til hær og administration i naturalier. Under Diokletian ordnedes dette ved en matrikulering (indictio), som omfattede hele riget.

Derudover opkrævedes særskatter af byerhvervene og senatorstanden. Konstantin 1.s nye, guldbaserede møntsystem (se romersk møntvæsen) muliggjorde i tiden omkring år 400, at naturaliskatter og -lønninger konverteredes til penge.

I den senere kejsertid opbyggedes en mobil hær ved siden af grænseforsvaret. Rytteriet fik større betydning, og kommandoen gik fra provinssatholderne over til et fast officerskorps. Germanere o.a. indvandrere kom til at præge begge hærens hoveddele, samtidig med at de nærmestboende stammer uden for riget systematisk søgtes knyttet til det som forbundsfæller. Dette element fik overvældende betydning, da de samme stammer opnåede selvstændig status inden for grænserne i tiden efter 380. Til gengæld svandt grænseforsvaret ind pga. manglende forsyninger og ophørte efter 400-t.s midte i Det Vestromerske Rige.

Økonomi og sociale forhold. Diokletian prøvede uden held at standse inflationen ved maksimalpriser. Derimod førte guldmøntfoden til stabile eller faldende priser, og naturaløkonomi vandt frem. Fjernhandelen inden for riget aftog i omfang, men der var en konstant ædelmetaludførsel til nabofolkene som betaling for fred og forbund med dem og for den stadige import, bl.a. af slaver.

Trods en vis teknologisk udvikling i kejsertiden, især ved udnyttelse af vandkraft, var mangel på arbejdskraft et konstant problem. Slavernes retsforhold forbedredes, samtidig med at provinsernes bondebefolkning delvis blev trykket ned til en halvfri status, der mange steder udløste oprør og lokalt samarbejde med folkevandringens invasionshære.

Den senere kejsertid karakteriseres ved de gentagne forsøg på at binde arbejdskraften ved lovbestemmelser, der skulle sikre, at erhverv gik i arv; dette gjaldt både i landbrug og byerhverv, også for byrådsmedlemmernes vedkommende. Bureaukратиets og hærens vækst sammen med opbygningen af den kristne kirkes præsteskab betød dog, at en vis social mobilitet trods alt var mulig. Mange steder måtte dyrkningen af marginaljorder opgives, byerne forarmedes, og de mest velhavende fandt optagelse i de privilegerede højeste samfundsgrupper, ridder- og senatorstanden, som nu forenedes i ét rangsystem. Disse ofte hovedrige godsejere overtog lokalt retsbeskyttelsen af såvel individer som hele byer eller korporationer. I Det Vestromerske Riges opløsnings tid i 400-t. blev det ofte biskopperne, der alene havde autoritet til at opretholde ordnede samfundsforhold. I kraft af religionsskiftet kom den kristne kirke derudover til at udøve en egentlig socialforsorg, hvis omfang og betydning var stadig stigende.

Årsager til Det Vestromerske Riges ophør. Romerrikets fremtidige fald og de mulige årsager dertil diskuteredes allerede i republikken. Mange forfaldstegn var genstand for opmærksomhed, og størstedelen af denne litterære tradition blev fremdraget, da nyere europæisk historieskrivning fra oplysningstiden tog emnet op igen. Politiske, moralske og religiøse forhold har været fremhævet; i løbet af 1900-t. har forklaringerne oftere været af naturvidenskabelig og økonomisk art: fødselsunderskud, raceblanding, jordudpining, klimaforværring, blyforgiftning, sociale interessekonflikter, mangel på arbejdskraft og den offentlige sektors uhæmmede vækst er alle typiske for den tid, hvori de har været foreslået. Som en modstrømning til de

traditionsbestemte katastrofeteorier har man i slutningen af 1900-t. i højere grad interesseret sig for kontinuitet og fundet de egentlige kulturforandringer uafhængige af selve det romerske rigsstyres ophør (se også senantikken).

Prøven på bærekraften af en historisk forklaring må være, at den - i modsætning til de fleste nævnte, meget generelle teorier - samtidig forklarer Det Vestromerske Riges opløsning og ophør og Det Byzantinske Riges fortsatte beståen. Væsentligt i så henseende må det blive, at de to rigshalvdele i 400-t. hver havde nok at gøre med at klare egne problemer, at de materielle resurser og især den sociale homogenitet var størst i Det Byzantinske Rige, så de germanske invasioner mødte mindre modstand i Vestriget, samt ikke mindst at overklassens samfundsbevidsthed her i højere grad var knyttet til regionerne (Gallien, Italien osv.) end til det fælles styre, der i forvejen bar stærkt præg af det ikke-romerske islæt i hærledelsen. Når folkevandringsstammerne ikke hurtigere kunne assimileres, var den religiøse modsætning mellem arianere og katolikker en hovedårsag.

Det Vestromerske Rige ophørte med at eksistere, da de germanske hærchefer, passivt støttet af de rige senatorer, foretrak den fjerne byzantinske kejsers overhøjhed i det, der var tilbage, nemlig Italien, for de ubetydelige, skiftende kejsere i Ravenna.

TDam

Arkitektur

Romersk arkitektur bygger, som romersk kunst generelt, på det formsprog og de teknikker, romerne lærte at kende fra den græske verden. I de tidligere faser, dvs. indtil ca. 200 f.Kr., blev de ofte formidlet via etruskerne, fra tidlig tid stærkt påvirket af græsk kultur, nord for Rom. Fra ca. 200 f.Kr. til ca. 200 e.Kr. blev arkitekturen udviklet af romerske arkitekter, og perioden er en af de mest betydningsfulde og indflydelsesrige i arkitekturhistorien. Denne udvikling var først og fremmest betinget af fremkomsten af den romerske beton, som muliggjorde byggerier af højhuse samt hvælv- og kuppelkonstruktioner, der tidligere havde været teknisk vanskelige eller umulige at opføre. Buekonstruktioner blev dog fortsat opført i selv bærende stenblokke, der holdt hinanden i spænd.

De ældste kendte romerske templer, fx det ældste Jupitertempel på Capitol, der ifølge traditionen blev indviet 509 f.Kr., er rent etruskiske, men i hellenistisk tid begyndte romerne at blande etruskiske og græske stilarter, byggeskik og materialevalg. Et eksempel er det velbevarede såkaldte Fortuna Virilis-temple ved Tiberen i Rom, opført mod slutningen af 100-t. f.Kr. i tufsten på et højt podium. Kort efter, i begyndelsen af 1. årh. f.Kr., optræder den romerske arkitekturs første store blomstring med opførelsen af en række monumentale og originale tempelkomplekser i Mellemitalien: helligdommene for Fortuna Primigenia i Praeneste (nuv. Palestrina), for Hercules Victor ved Tibur (nuv. Tivoli) og for Jupiter Anxur ved Terracina. De mægtige, symmetriske tempelkomplekser udnytter voldsomme fald i terrænet til at opnå dramatiske visuelle effekter under anvendelse af et bestandigt varierende og eksperimenterende formsprog.

Den romerske beton (opus caementicium) blev udviklet af traditionel kalkmørtel med tilslag af småsten o.l., men opnåede først og fremmest sin styrke ved iblanding af puzzolan, en pulveriseret vulkansk bjergart fra Pozzuoli-området i Campanien, der dels gjorde blandingen hydraulisk, dvs. bevirke, at den kunne størkne under vand, dels gav den en hidtil ukendt soliditet og elasticitet. Hvor mørtel hidtil havde fungeret som bindemiddel mellem bygningskvadre, kunne den romerske beton således anvendes strukturelt.

Med det kolossale omfang af det offentlige byggeri i løbet af den sene republik og tidlige kejsertid udvikledes den nye beton-teknik fra 100-t. f.Kr. til fuldkommenhed i 1. og 2. årh. e.Kr. Mangfoldige konstruktioner af broer og havneanlæg, akvædukter og højhusbyggerier i op til i hvert fald 7-8 etager blev fra 1. årh. e.Kr. især opført i beton og skalmuret med brændte teglsten, hvilket til denne brug også var et relativt nyt materiale, der kunne masseproduceres billigt. Hidtil havde man overvejende brugt tilhugne natursten. Indtil Roms brand under kejser Nero i 64 e.Kr. havde sådanne lejlighedskomplekser overvejende været opført i bindingsværk. Massebyggeriet af nye lejekaserner efter branden gav mulighed for at perfektionere den nye teknik, skønt spekulationsbyggeriet i dårligere materialer fortsatte i byens slumkvarterer. De bedst bevarede eksempler på lejekaserner, dog kun bevaret i 2-3 etagers højde, ses i Roms havneby Ostia og er overvejende opført i 100-t. e.Kr.. Den ældre tids byggeteknik med lave enfamiliehuse kan bedst studeres i Pompeji og Herculaneum, der blev begravet ved Vesuvus udbrud i 79 e.Kr. En aldeles atypisk bolig, den bevarede fløj af kejser Neros Gyldne Hus (Domus Aurea) i Rom, opført kort efter byens brand, er et tidligt eksempel på den leg med konstruktion af kuppelhvælvende og polygonale rum, der blev gjort mulig med beton som byggemateriale. Det fandt desuden anvendelse til tempelbyggeri og gav et utal af muligheder for udformning. Det berømteste eksempel er

Pantheon i Rom, opført i 120'erne e.Kr., med et gigantisk kuppelhvælv, støbt i beton, på knap 44 m i diameter. Med Pantheon var betonteknikken og den romerske arkitektur udviklet til fuldkommenhed, og senere byggerier, bl.a. de store kejserlige badeanlæg som Caracallas termer i Rom, påbegyndt 212 e.Kr., viser teknikken og dens muligheder i fuldt flor, men byder stilistisk og strukturelt kun på gentagelser.

Den romerske bys arkitektur er karakteriseret ved et sæt af bygningstyper af nogenlunde fast udseende og udformning. Romerske kolonier grundlagt på bar mark anlagdes med en ortogonal grundplan baseret på en romersk legionslejrs opbygning. Anlægget var kvadratisk med fire byporte; to hovedveje, en øst-vest- (decumanus) og en nord-syd-gående (cardo), krydsede vinkelret hinanden i centrum, og i dette kryds anlagdes byens torv (forum) med dets hovedtempel, oftest for Roms hovedgud, Jupiter, anbragt på torvets symmetriakse. De kvadratiske grundstykker og de derpå opførte lejekaserner, som afgrænsedes af fire gader, betegnedes insulae ('øer'). Termeanlæg byggedes overalt i Romerriget, også i dets græske dele, og der udvikledes i løbet af kejsertiden en karakteristisk arkitektur for sådanne anlæg, mest iøjnefaldende den runde eller polygonale koldtandsafdeling (se termer). En anden karakteristisk romersk bygningsform er søjlehallen (basilikaen), der kendes fra 100-t. f.Kr. og bl.a. anvendtes til afholdelse af retssager samt rekreative formål.

Teatre findes i to hovedudformninger: det halvcirkulære teater, en oprindelig græsk form, og det ellipsoformede amfiteater, opstået som to teatre af græsk type, der var bygget sammen; det optræder først i den sene republik, og det tidligste kendte eksempel findes i Pompeji (ca. 80 f.Kr.), mens Rom først fik et permanent amfiteater 50 år senere. Den romerske verdens største amfiteater var Colosseum i Rom, indviet i 80 e.Kr. Teatret anvendtes til skuespil samt til gladiator- eller dyrekampe, hvis byen ikke havde et amfiteater, der udelukkende anvendtes til sådanne kampopførelser. Teatre og amfiteatre lå normalt i udkanten af byen eller lige uden for bymuren. Et karakteristisk eksempel på offentligt nyttebyggeri er endvidere akvæduktterne, der forsynede byerne med rent vand, ofte over store afstande. Til Rom førte 11 store akvæduktter med en længde på mellem knap 10 og 80 km, opført fra ca. 300 f.Kr. til begyndelsen af 200-t. e.Kr. Andre eksempler er Pont du Gard til Nemausus (nuv. Nîmes) i Frankrig og akvædukten til Caesarea i Judæa (Israel). Endelig kan nævnes de romerske (med enkelte hellenistiske forløbere) triumf- eller æresbuer, der egentlig var overdimensionerede statuebaser med en eller flere gennemgange; således i Rom Titusbuen (80-85 e.Kr.), Septimius Severus-buen (ca. 200 e.Kr.) og Konstantinbuen (315 e.Kr.). Monumentale eksempler kendes også fra provinserne, fx den firedobbelte bue (quadrifrons) i Leptis Magna fra omkring 200 e.Kr. Karakteristiske romerske bygningsformer ses desuden i gravarkitekturens mausoleer. I den sene republik samt tidlig kejsertid var specielt cylinderformen populær i monumentale mausoleer; de to største romerske gravbygninger er Augustus' og Hadrians mausoleer i Rom, sidstnævnte kendt som Castel Sant'Angelo.

Hvad angår boligarkitekturen, var den allerede nævnte højhusbebyggelse kun typisk for de få storbyer i kejsertidens Italien som Rom og Ostia med en stor befolkningstæthed. I mindre og mere typiske byer vedblev det italiske enfamilieshus, atriumhuset, at være karakteristisk for den mere velstående del af befolkningen. Derudover afhang boligarkitekturens udformning af lokale traditioner. Opbygningen af den romerske bondegård (villa rustica) var overvejende funktionelt bestemt. Eksempler på monumentale villaanlæg er kejservillaerne ved Tibur (nuv. Tivoli, se Hadrians Villa) og ved Piazza Armerina på Sicilien.

Den romerske monumentalarkitektur med dens rundbuer, hvælv- og kuppelkonstruktioner levede i mindre målestok videre i Vesteuropa, hvor den fik stor betydning for karolingisk og romansk arkitektur. Et mere direkte og monumentalt efterliv fik arkitekturen derimod i Det Byzantinske Rige, hvor fx Sofiakirken i Konstantinopel (Istanbul) fremviser de imponerende kuppelkonstruktioner. I en vis udstrækning fortsatte stilen i den islamiske arkitektur, herunder den osmanniske, der på mange områder overtog arven efter Det Byzantinske Rige. Arkitekten og ingeniøren Vitruvius fik med sit værk *De Architectura* fra 1. årh. f.Kr. gennemgribende betydning for den europæiske arkitektur fra renæssancen og fremefter.

Billedkunst

Skulptur. Romersk skulptur er en stilistisk fortsættelse af hellenistisk (inkl. etruskisk-italisk) skulptur, og der er således ingen specielle træk, der adskiller den fra græsk skulptur, derimod opstod bestemte genrer af skulptur i romersk kejsertid. I republikkens sidste århundreder fragtedes store mængder græsk skulptur til Rom, overvejende plyndringsgods fra det østlige Middelhavsområde. Først med kejser Augustus blev selve Rom et centrum for produktion af skulptur. Fra 1. årh. f.Kr. til 200-t. e.Kr. blev skulpturer ofte fremstillet som rene kopier af eller variationer over berømte græske billedhuggerværker, hvis udseende oftest kun kendes netop gennem sådanne romerske kopier. Det kan være vanskeligt at afgøre, om en romersk skulptur er fremstillet som en nøjagtig kopi eller som en mere fri gengivelse af eller variation over et græsk originalværk. Grænsen

mellem original og kopi samt mellem romersk og græsk skulptur er derfor flydende. Skulpturmaterialet var i senrepublikken og kejsertiden altovervejende marmor og bronze, men lokale materialer såsom tuf- og kalksten ses ofte anvendt i mere provinsiel skulptur.

Med opkomsten af et romersk herskerdynasti og dertil knyttet ideologi anvendtes skulpturen i kejsermagtens tjeneste på langt mere direkte måde, end det var set i de sjældnere figur- og billedfremstillinger, som var knyttet til de hellenistiske kongehoffer.

Relieffer. Med ganske få republikanske forgængere som det såkaldte Ahenobarbus-alter (dels på Glyptothek, München, dels på Louvre, Paris) var det først i kejsertiden, de såkaldte historiske relieffer blev fremstillet i større omfang. De udtrykker kejserens ærkeromerske dyder ved at fremstille ham ofrende som et udtryk for hans harmoniske forhold til guderne, fx Ara Pacis Augustae, eller kæmpende mod rigets fjender. Disse relieffer indgik i en større arkitektonisk og topografisk sammenhæng, fx som dekoration på triumf- og æresbuer, altre, statuebaser eller templer. Sådanne relieffremstillinger kendes overvejende fra selve Rom. En særlig variant udgør de to reliefdekorerede monumentalsøjler Trajansøjlen og Marcus Aurelius' søjle i Rom fra hhv. 113 og ca. 193 e.Kr. De historiske relieffer ophørte med at blive produceret et stykke ind i 200-t. e.Kr., hvad der kan ses som et af mange symptomer på den romerske statsmagts generelle krise i denne periode.

Den talrigeste gruppe af romersk reliefskulptur var fremstillet til udsmykning af grave. En karakteristisk monumentform i senrepublikken og den tidligste kejsertid var de såkaldte vinduesrelieffer, der frontalt gengiver en eller flere afdøde, overvejende frigivne slaver; de er ofte skildret i en kras realisme. Fra kejsertiden er gravaltre ofte dekoreret med relieffer, der i vag allegorisk-symbolsk form antyder den afdødes efterliv i en anden verden. En anden type af kejsertidens gravrelieffer afbilder de afdøde i deres erhverv.

I løbet af 100-t. e.Kr. gik den almindelige gravskik over fra ligbrænding til begravelse, og fra dette tidspunkt optræder de reliefdekorerede marmorsarkofager. De mest monumentale eksempler er fra det sene 100- og 200-t., og motiverne er mangfoldige: ornamentale mønstre som på de såkaldte strigilsarkofager med serier af symmetrisk anbragte S-mønstre fra 200-t., mytologiske emner som dionysiske fremstillinger, måske som en vag allusion til et efterliv i fryd og gammen, samt fremstillinger af afdøde i diverse standardsituationer. Slagsarkofagerne med afbildning af afdøde kæmpende med barbarer er hovedværker i romersk skulptur; deres motiver er overtaget fra statskunsten, hvor kejseren var hovedperson i fremstillingen.

Rundskulptur. Den romerske rundskulptur omfatter overvejende portrætbuster og statuer, dels gudebilleder, der oftest er fremstillet i et stilistisk konservativt, klassicistisk græsk formsprog, dels egentlige portrætter. Kejserportrætterne fremstilledes i overvældende antal, der blev kopieret fra et begrænset antal faste typer for hver enkelt kejser, til opstilling i byer over hele riget. Portrætskulpturen var en græsk genre, men hvor den ældre græske portrætopfattelse omfattede hele menneskeskikkelsen, blev begrebet i senhellenistisk tid knyttet til hovedet og dets ansigtstræk. Kroppene i romerske statueportrætter var rene typer: Der kunne vælges mellem et beskedent antal faste udformninger som togastatuer, statuer i militæruniform eller i heroisk nøgenhed. Derimod var portrætternes hoveder næsten altid individualiserede. I vore øjne groteske eksempler på denne portrætopfattelse er rynkede oldingehoveder anbragt på smækre, ungdommelige atletkroppe. Med ganske få undtagelser er de ældste romerske portrætter fra 1. årh. f.Kr. Denne periodes naturalistiske portrætter havde deres oprindelse dels i en italisk-hellenistisk tradition, dels for de teknisk fineste eksemplers vedkommende i hellenistiske portrætter i den græsktalende verden. Især de nøgternt, nærmest pedantisk registrerende, stive og livløse portrætter i italisk-hellenistisk tradition er ofte blevet tolket som forarbejdet på basis af dødsmasker og sat i forbindelse med den romerske brug af anemasker ved stormandsbegravelser. Portrætterne forestiller altovervejende ældre mænd, utvivlsomt fordi retten til at få opstillet portrætter først blev erhvervet efter fuldendt embedskarriere.

Med kejsertiden vandt en ny, klassiciserende og idealiserende stil frem, mest markant i portrætter af kejser Augustus, der i portrætkunsten aldrig blev ældre end ca. 30 år, skønt han døde i en alder af 76 (se fx Augustusstatuen fra Prima porta). Med inspiration i den klassiske græske kunst må denne stil i herskerportrættet ses som en bevidst reaktion mod den foregående generations stil. Ligeledes finder vi nu også portrætter af kvinder, børn og ynglinge. Privatportrættet fulgte efterhånden udviklingen i herskerportrættet. Fra midten af 1. årh. e.Kr. begyndte atter en naturalistisk-hellenistisk retning i portrætkunsten, ofte benævnt flavisk barok. Den eneste fuldt bevarede antikke rytterstatue i bronze er Marcus Aurelius' rytterstatue fra ca. 170 e.Kr.. Et højdepunkt i den antikke portrætkunst nåedes med de ekspressive, patetiske, oftest nærmest forvredne portrætter i 200-t. e.Kr.; også her kan man tale om en

videreudvikling af et græsk-hellenistisk formsprog, men dog ført videre end før set i romersk skulptur. Som i tilfældet med kejser Augustus kom en modreaktion med kejser Konstantin 1. den Store og hans efterfølgere, der blev afbildet i en idealiseret, stivnet, maskeagtig form i en ekstrem videreudvikling af et klassicistisk formsprog. Hermed var den såkaldte byzantinske stil opstået.

Kunsthåndværk. Romersk guldsmedekunst er næsten kun bevaret i form af smykker. I sølvmedekunsten er derimod bevaret dele af flere bordservicer, bl.a. reliefdekorerede stykker fra den såkaldte Boscorealeskat, fundet i en villa, der blev begravet ved Vesuvus udbrud i 79 e.Kr. I det hele taget var Campanien berømt for sine metalarbejder i senrepublikken og tidlig kejsertid, Capua således fra gammel tid for sine bronzer. Et af de fineste kendte eksempler på romersk sølv er de to augustæiske Hobybægre med scener fra Iliaden, fundet i en høvdingegrav på Lolland (se Hobyfundet). Blandt senere eksempler på romersk sølv er det engelske Mildenhallfund.

Romersk glaskunst byggede på en teknologisk revolution i fabrikationen: blæseteknikken (evt. med anvendelse af en form), der synes opfundet i Syrien i 1. årh. f.Kr. Glasproduktionen i romersk kejsertid var meget omfattende, især det bleggrønne, ufarvede glas. Men romerske glasmagere mestrede også farvet glas, heriblandt den komplicerede millefiori-teknik eller flerfarvet mosaikglas, der hørte hjemme i den mest luksuøse ende af spektret. Det gælder i endnu højere grad udskårne vaser i flere lag af forskellig farve, der efterlignede kaméer i lagdelt onyx, og hvoraf Portlandvasen er det kendteste eksempel. Desuden kendes eksempler på glas i flere lag, hvoraf det yderste er udskåret i ornamentale mønstre. Mere typisk er ensfarvede skåle og små såkaldte parfumeflakoner, der er bevaret i meget stort tal. Se også glaskunst.

Mosaikkunsten vandt udbredelse i det meste af Romerriget, bl.a. i form af store, polykrome figurfremstillinger som Alexandermosaikken fra Faunens Hus i Pompeji og den store Nilmosaik fra Palestrina (se mosaik); disse mosaikker er ofte kopier af malerier. Andre eksempler er bevaret fra bl.a. Nordafrika (100-200-t.) og Sicilien (Piazza Armerina, 300-400-t.). I kejsertidens Italien var sort-hvide mosaikker almindelige, både rent ornamentale og med figurfremstillinger. I senantikken blev polykrome mosaikker atter populære i pragtbyggerier, således også i kirkerne i Ravenna fra 500-t. En med mosaik beslægtet teknik, opus sectile, anvender udskårne og polerede stenplader i forskellige farver, både til ornamentale og figurative fremstillinger. Teknikken kendtes allerede fra senrepublikken, men blev mere udbredt i kejsertiden for at nå sit kunstneriske højdepunkt i senantikken.

Romersk dagligvarekeramik blev oftest fremstillet lokalt, men med en stigende tendens i løbet af kejsertiden til en storproduktion også af decideret brugskeramik i få fabriksagtige centre til eksport. I republikken og tidlig kejsertid var eksportkeramikken som regel af langt finere kvalitet. I løbet af republikken var der diverse centre for fremstilling af finere keramik, men i slutningen af perioden blev de udkonkurreret af den arretinske keramik, en blank, rødlig, reliefdekoreret keramikform, der fremstilledes i Arezzo-området. I 1. årh. e.Kr. blev den arretinske produktion udkonkurreret af produktionssteder i Gallien, mens den primære eksportkeramik ca. 200-400 blev overtaget af produktionssteder i Nordafrika med den såkaldte african red slip (se terra sigillata).

Romerske gemmer og kaméer fortsatte en tradition fra hellenistisk tid. Den kunstneriske storhedstid var for begge typer senrepublikken og især tidlig kejsertid med de store kejserkaméer, fremstillet i onyx med hvide figurer på sort baggrund. Pragtstykket er Gemma Augustea fra Augustus' tid (nu på Kunsthistorisches Museum, Wien); i samme tradition er antikkens største kamé, den såkaldte Grand Camée de France (Bibliothèque nationale, Paris), der afbilder kejser Tiberius og hans mor, Livia, samt en mængde andre figurer. Signeter, dels i (halv)ædelsten, dels støbt i glas, havde en praktisk funktion som ejermærker. De viser som regel enkeltstående gudfigurer, men også i mange tilfælde portrætter, fx kejserportrætter, der vel har været anvendt af kejserens agenter og bestyrere.

Maleri. Romersk malerkunst kom til udtryk i tavlemalerier (panelmalerier) og muralmalerier, især vægmalerier. Tavlemalerier med portrætter eller figurscener er ofte omtalt i litteraturen; det kunstneriske ideal var, som også i hellenistisk tid, en illusionistisk naturalisme. De eneste bevarede tavlemalerier er de såkaldte Fayyum-portrætter fra Egypten, naturalistisk malede mumieportrætter, oftest udført som voksmaleri på træ; de kendes i stort tal fra 1. årh. til 300-t. e.Kr.. Af vægmalerier, der ofte efterligner tavlemalerier, findes et righoldigt og velbevaret materiale fra især Pompeji og Herculaneum. De er udført i forskellige former for kalkmaleri, bl.a. fresko. Berømt er den store billedfrise i Mysterievillaen ved Pompeji (1. årh. f.Kr.), der viser indvielsen i en Dionysoskult. I Rom og omegn er kun få værker bevaret, bl.a. det berømte Aldobrandini-bryllup

(nu i Vatikanet) og vægmalerierne fra kejserinde Livias villa ved Prima Porta uden for Rom (nu på Museo Nazionale, Rom); de stammer begge fra årene omkring Kristi fødsel, og Prima Porta-malerierne repræsenterer de første rene natur- eller landskabsmalerier i vestlig kunst.

Det righoldige materiale fra Pompeji og omegn har dannet udgangspunkt for en inddeling i fire pompejanske stilarter. Første pompejanske stil efterligner kvadermurværk, plastisk modelleret i vægstuk og bemalet, ofte som efterligning af kostbare stenarter; stilen var udbredt i Middelhavsområdet fra 100-t. til ca. 80 f.Kr. og kendes bl.a. også fra privathuse på den græske ø Delos. Anden pompejanske stil (ca. 80-15 f.Kr.) betegnede et radikalt brud og gengiver - udelukkende i maleri - arkitekturmotiver og store landskabs- og figurscener med stedse mere illusionistisk perspektiv og dybdevirkning. I den mere fladebetonede tredje pompejanske stil (ca. 15 f.Kr.-50 e.Kr.) er arkitekturen mere spinkel og fantasipræget, og på de ensfarvede vægfulter er placeret større eller mindre figurative landskabs- eller figurscener, ofte med emner fra den græsk-romerske mytologi. Den fjerde pompejanske stil (til Pompejis ødelæggelse i 79 e.Kr., hvorefter stilen vanskeligt kan spores) præges af en fantastisk, illusionistisk skinarkitektur, hvor væggene synes at åbne sig mod rummet udenfor; et berømt eksempel er vægmalerierne fra Neros Gyldne Hus i Rom fra ca. 65 e.Kr. Det pompejanske vægmaleri fik efter Pompejis genopdagelse i midten af 1700-t. stor betydning for nyklassicismens billed- og interiørkunst. Fra perioden efter Pompejis ødelæggelse er der bevaret enkelte vægmalerier i forskellige dele af Romerriget. Den største gruppe udgøres af malerier i Roms katakomber fra 100-300-t., overvejende med bibelske motiver (se også jødisk kunst og oldkristen kunst).

IG

Religion

Romersk religion har, som den fremtræder i historisk tid, modtaget stærke påvirkninger udefra, ikke mindst fra græsk religion og mytologi og fra etruskisk religion. En række italisk-romerske guddomme blev identificeret med græske guder og fik tillagt deres mytologi.

Den ældste romerske religion har sandsynligvis været uden en egentlig mytologi; den guddommelige magt, numen, manifesterede sig i form af talrige særguder, guddomme, der var knyttet til livets forskellige funktioner, fx de "såguder", semones, der påkaldes i arvalbrødrenes sang til guden Mars, Carmen Arvale, siden fulgt af mange personifikationer af abstrakte begreber: Pax, Concordia, Spes (fred, enighed, håb) mfl.

I kulten knyttet til den enkelte husstand dyrkedes penater og larer, som beskyttede jord og forråd, samt husherrens genius, der betragtedes som indbegrebet af familiens kraft.

I tidlig tid har guderne Jupiter, Mars og Quirinus haft særlig betydningsfuld kult: Deres præster, flamines, bevarede formelt en meget høj rang i religionsvæsenet, kun overgået af rex sacrorum, der efter republikkens indførelse 509 f.Kr. varetog kongens præstelige funktioner. I senere tid spillede Jupiter, Juno og Minerva, som dyrkedes i fællesskab på Capitol i Rom fra 509 f.Kr., den største rolle.

Bortset fra de nævnte præster er det karakteristisk, at den offentlige gudsyndelse varetoges af præsteskaber, collegia eller sodalitates. Størst politisk betydning havde pontifexernes kollegium, som havde opsynet med det øvrige religionsvæsen. I spidsen stod pontifex maximus, som havde embedslokale i regia på Forum Romanum nær Vestatemplet. Vestalinderne, der varetog kulten, herunder passede den evigt brændende ild, der gjaldt som en garant for statens beståen, nød hele antikken igennem stor anseelse.

Religionen udfoldede sig især gennem de årlige tilbagevendende fester, feriae (se romerske fester).

Divination, varseltagning og varseltolkning, spillede en stor rolle i det offentlige liv. Augurerens kollegium indhentede fuglevarsler efter bestemte, ældgamle ritualer og tolkede også spontant indtrufne fuglevarsler. De etruskiske haruspexer tog varsler af offerdyrenes indvolde. En samling af nedskrevne orakelsvar fandtes i De Sibyllinske Bøger (se Sibylle); at rådspørge dem krævede en senatsbeslutning. I krisituationer har man på grundlag af sådanne forespørgsler indført fremmede kulter.

Således blev den frygiske gudinde Kybele under navnet Magna Mater officielt modtaget i Rom 204 f.Kr. under Den 2. Puniske Krigs nødtilstand. Kulten vedblev at have fast plads i den romerske statsreligion med festen Ludi Megalenses i april, samtidig med at man fra officiel side var meget restriktiv over for de ekstatiske træk, som de frygiske præster medbragte.

Dyrkelsen af Dionysos/Bacchus kom til Rom via Campanien og Etrurien. Den omfattede indvielser og ekstatiske oplevelser, bl.a. ved natlige bacchanalia, som myndighederne var meget betænkelige ved, og i 186 f.Kr. skred konsulerne ind med en stærkt restriktiv regulering af denne religionsudøvelse, der blev behandlet og betragtet som statsfarlig.

I republikkens sidste århundrede var den romerske religion i forfald. Mange kulter blev forsømt, og det var svært at besætte præsteembederne. Augustus forsøgte at genrejse den gamle religion. Han restaurerede forfaldne templer, byggede nye og søgte at skabe prestige for de gamle præsteskaber, bl.a. de ovennævnte arvalbrødre.

LA

Kejsertiden. Trods kejsermagtens forsøg på at give den gamle romerske religion nyt liv kom fremmede guder efterhånden til at danne fundamentet i det religiøse liv i Romerriget. Den store geografiske mobilitet, som de stadige tropperokeringer medførte, gav grobund for en hurtig spredning af nye religiøse bevægelser. Fælles for de nye religioner var, at de med rødder langt tilbage i nærorientalske kulter havde udviklet sig i takt med individualiseringen af mennesket og i modsætning til de gamle statskulter appellerede til det enkelte menneske med løfte om personlig frelse for den indviede, som regel i form af et liv efter døden. Særlig tydeligt ses det i mysteriereligionernes optagelsesritualer og lukkede selskaber, der også fungerede som socialt netværk for de troende. Se Isis, Kybele (Magna Mater), Mithra (Mithras) og Sol Invictus.

En vis spredning fandt sted af lokale guder som den keltiske Epona og den syriske Atargatis. Den romerske statsmagt udviste en polyteistisk tolerance over for de nye bevægelser og kom kun sjældent i konflikt med de nye religioners udøvere; dog slog man hårdt ned på "uromersk adfærd" fx i forholdet til den offentlige moral (Isiskulten), og jøders og kristnes afvisning af kejserkulten medførte udvisninger og forfølgelser, indtil den romerske stat i 311 besluttede officielt at tolerere kristendommen. Se også kristendom (oldtiden) og senantikken.

CGTor

Romersk kejserkult. Den romerske kejser dyrkedes som en gud ved ofringer, tempelbyggerier, festlege o.l. I bredere, mindre præcis forstand anvendes termen kejserkult om ethvert ideologisk udsagn, der assimilerede kejseren til det guddommelige, dvs. ikke blot egentlig kult. Emnet har spillet en betydelig rolle i moderne forskning om Romerriget, dels fordi fænomenet passer dårligt med en traditionel opfattelse af romersk mentalitet som rationalistisk, dels fordi kejserdyrkelsen var et fremtrædende konfliktpunkt mellem kristne og romerstatens repræsentanter, om end næppe hovedårsagen til kristenforfølgelserne. Indskrifter, bygningslevn o.l. fra hele Romerriget viser forekomsten af gudekulter viet kejserne og deres familie, ikke blot efter deres død, men hyppigere i deres levetid. Vidnesbyrdene er især talrige i forbindelse med Augustus. En indirekte kultform i den vestlige del af Romerriget var dyrkelsen af kejserens genius, hans livskraft, inspireret af den tilsvarende privatkult af husherrens genius. Tidligere forestillinger om, at egentlig guddomsdyrkelse af den regerende kejser kun eller overvejende fandtes i græske eller barbariske områder, dvs. blandt Roms undersåtter, men ikke i det romerske kerneområde Italien, lader sig ikke længere opretholde. I det romerske forfatningssystem i selve Rom kunne kejsere fra og med Augustus dog først deificeres efter deres død, hvilket skete ved senatsdekret.

IG

Filosofi

Ved romersk filosofi forstås her antik filosofi, skrevet enten på latin eller på græsk af filosoffer med rod i Italien eller det vestlige Middelhavsområde.

Græsk filosofi udgør forudsætningen for den romerske. Den første skelsættende begivenhed i romernes kontakt med græsk filosofi indtraf i 155 f.Kr., da forstanderne for tre filosofiske skoler i Athen (Akademiet, Peripatos og Stoa) indfandt sig som ambassadører i Rom, og en af dem, den akademiske skeptiker Karneades, chokerede romerne ved først at tale retfærdighedens sag og dagen efter at tale imod den.

Fra 1. årh. f.Kr. findes vidnesbyrd om stærk indflydelse fra græsk filosofi i Rom. Lucretius skrev læredigtet *De rerum natura* (Om verdens natur), inspireret af Epikurs filosofiske system. Cicero fremstillede i en række filosofiske og statsteoretiske arbejder fra 50'erne og 40'erne f.Kr. de vigtigste dele af den græske filosofi på latin og skabte derved en filosofisk terminologi på latin. Sideløbende hermed opholdt græske filosoffer sig i Rom som husfilosoffer for fornemme romere; et eksempel er epikuræeren Filodemos, som drev en skole i Herculaneum og var husfilosof i Rom. Også den samtidige nyudgivelse af Platons og Aristoteles' værker (på græsk) foregik i Rom. På kejser Augustus' tid grundlagde Quintus Sextius den første romerske filosofiske skole med latin som grundprog, antagelig en blanding af stoicisme og nypythagoræisme. Ingen skrifter er overleveret, og skolens levetid blev ikke lang.

Centralt i 1. årh. e.Kr. står Seneca d.y.s stoiske filosofi, der er overleveret i et omfattende forfatterskab og har øvet stor indflydelse på senere europæisk kultur. I sin stoiske opposition mod kejsermagten havde Seneca en meningsfælle i Gajus Musonius Rufus, hvis lære delvis er bevaret på græsk.

Sideløbende med disse romerske filosoffer havde græske filosoffer fortsat indflydelse på romersk åndsliv, fx Dion fra Prusa i Lilleasien og Plutarch fra Chaironeia i Mellemgrækenland, som begge besøgte Rom. Stoikeren Epiktet fra begyndelsen af 100-t. er endnu et eksempel på en filosof, der blev tiltrukket af rigshovedstaden og henvendte sig til fornemme romere. Han inspirerede direkte Marcus Aurelius, "filosoffen på kejsertronen", der også skrev på græsk.

Med kristendommens udbredelse indgik græsk og romersk filosofi gradvis i en symbiose med den nye religion, som gav plads for yderligere romersk filosofi på latin: fra den kristne apologet Tertullian over kristen romersk filosofis mest fremtrædende repræsentant, Augustin, og videre til filosofen Boëthius, der peger frem mod middelalderen.

TE-P

Litteratur

Med litteratur i Romerriget menes ikke kun skønlitteratur, dvs. epos, drama, lyrik osv., men også historieskrivning, breve, retstaler og politiske taler, filosofiske skrifter og faglitteratur om krig, ret, veltalenhed, grammatik, arkitektur, landvæsen, lægevidenskab mv. Romersk litteratur omfatter almindeligvis alt, hvad der er skrevet på latin i oldtiden, dvs. fra 240 f.Kr. til 476 e.Kr., året for Det Vestromerske Riges undergang, eller helt til 529 e.Kr., det år, da Platons Akademi i Athen blev lukket af kejser Justinian, og klosteret i Montecassino grundlagt af Benedikt. Romersk litteratur strækker sig altså over ca. 800 år. Vældige mængder er gået tabt, men det, der er bevaret, har formået at inspirere verden i et par tusinde år.

Begyndelsestidspunktet sættes ved 240 f.Kr., da det første latinsksprogede skuespil, skrevet af grækeren Livius Andronicus, blev opført i Rom. På det tidspunkt var etruskerne overvundet (282 f.Kr.), den græksprogede teaterby Tarent i syd indtaget (272 f.Kr.), og Den 1. Puniske Krig mod Karthago ført til en sejrriig ende (241 f.Kr.). Med Roms politiske ekspansion fulgte en stærk selvbevidsthed og et behov for at vise verden, at man havde kultur, hvilket skete med de offentlige festskuespil i pusterummet efter det første store opgør med Karthago.

Litteraturen skabes. Rom modtog fra tidlig tid stærke kulturelle impulser fra etruskerne mod nord og fra grækerne i Magna Graecia, dvs. i Syditalien og på Sicilien. Gladiatorspil og teateropførelser havde de lært af etruskerne; men det var hos grækerne i Tarent, de kom i kontakt med den avancerede græske dramatik. I 240 f.Kr. lå tragediens og komediens storhedstid allerede hhv. ca. 200 og 100 år tilbage, idet det er Menander fra 300-t. og ikke Aristofanes fra 400-t., der tages op af romerske komediedigtere som Plautus, Caecilius og Terents. Bl.a. Plautus benyttede ofte græske skuespillere, der talte latin med græsk accent; disse har spillet en betydelig rolle som kulturformidlere.

Romersk litteratur blev skabt sent i forhold til statens udvikling. En forudsætning for, at romerne kunne skabe en levedygtig litteratur, var udbredelsen af det latinske sprog gennem grundlæggelsen af kolonier, først på Den Italske Halvø, dernæst i de vestlige provinser.

Ganske vist kan romersk litteratur ses i sammenhæng med politik, moral og sprog i Rom, men der er tale om et lavet, et villet kulturprodukt, ikke et organisk fremvokset. Græsk litteratur havde gennemlevet en arkaisk, en klassisk og en efterklassisk (hellenistisk) fase. Men romersk litteratur bearbejdede først den græske litteratur, der lå nærmest i tid, nemlig den hellenistiske. Det gælder bl.a. Plautus og Terents samt Catul, som dog også imiterede arkaiske digtere som Sappho, ligesom senere Horats. Homer blev af romerne set gennem det hellenistiske epos' prisme, den klassiske tragedie gennem det hellenistiske drama. De græske myter blev optaget i versioner, hvor de allerede var gjort til genstand for rationalistisk afmytologisering, hvorved en bogstavelig "tro" på myterne var udelukket. Mens det romerske samfundsliv endnu har talrige arkaiske træk, er dets litteratur altså efterklassisk-raffineret; man taler her om en bitonalitet i forholdet mellem samfund og litteratur. Endnu et aspekt af denne faseforskydning kan ses i Lucretius' filosofiske digt *De rerum natura*, hvor der tales om tekniske filosofiske problemstillinger med en missionerende iver, der kan minde om de græske førsokratikere.

Et andet karakteristisk træk ved denne litteratur, der ikke er vokset, men valgt, er, at man frit kunne vælge at blande de givne genrer, hvilket allerede Ennius gjorde omkring 200 f.Kr. I modsætning til den græske udvikling

fik den retoriske prosa sin guldalder med Cicero, førend poesien fik det med Vergil og Horats; dette kom i høj grad til at farve poesien.

Politik og retorik. Romersk litteratur afspejler dog i betydeligt omfang Romerrigets historie. Således udspringer Naeivus' epos *Bellum Punicum* af Den 1. Puniske Krig, Ennius' *Annales* af Den 2. Puniske Krig, og Vergils *Æneide* afspejler kejser Augustus' ideologi ved at prise freden efter ophøret af hundrede års borgerkrig og ved at betone romernes pligt til at udbrede og styrke fredsriget.

Fra og med Augustus opstod en indadvendt, momentvis udtrykkelig apolitisk og antimilitær personlighedsdigtning: den subjektive erotiske elegi (Gallus, Propertius, Tibullus og Ovid). Den Augustæiske Revolution fandt indforståede talsmænd i Vergil (*Æneas'* fromhed i *Æneiden*), Horats (bl.a. de seks romeroder) og historikeren Livius, der omtyder Roms fortid til en skat af borgerdyder, som samtiden så kan prøve at danne sig efter. Se også romersk historieskrivning.

Ved republikkens overgang til kejsertid indtraf endvidere en krise for den politiske talerkunst, således som den var blevet praktiseret af Cicero o.a. Bl.a. historikeren Tacitus reflekterede over årsagerne til veltalenhedens forfald og konkluderede, at frihed og uro begunstiger talerkunsten, hvorimod enmandsvælde og fred udtørrer den. Velfærd modvirker veltalenhed.

Samtidig med talerkunstens hensyngnen gennemtrængtes poesien mere og mere af retorik, således som det ses bl.a. hos Ovid, i Lucans epos om borgerkrigen, som netop behandler overgangen fra republik til monarki, og i Seneca d.y.s tragedier. I retorskolerne lærte de unge sans for slagfærdighed og rappe svar, de lærte ærefrygt for den store gestus og den patosbårne gebærde, og de blev skolet i virtuos stilkunst, men de blev også fortrolige med sofistikeret menneskeskildring, idet de indøvede deklamationer om mennesker i alle håndte konfliktsituationer. Deraf kom det, at der til alt det formmæssige, vi kalder retorik, hørte et bestemt verdens- og menneskesyn. Retorskolen, som var den højere skole i Rom, skærpede de studerendes blik for paradokser; studentene blev verdenskløge, skønt retorskolerne ofte er blevet kritiseret just for verdensfjernhed.

I samme periode, hvor poesien retoriseredes, dvs. mellem Augustus og Nero, poetiseredes prosaen. Ciceros runde og rige sætningsperioder, hvor entydighed opnås gennem fylde, fremkaldte en reaktion, som ses i Seneca d.y.s kortåndede, hårdtslående sentenser med deres komprimering af lange tankerækker til paradoksale pointer, hvorefter pendulet igen svingede tilbage i retning af en ciceroniansk klassicisme hos prosaister som Quintilian og Plinius d.y.

Den litteraturhistoriske "lov" om aktion og reaktion virkede i øvrigt på mere end én måde: Komedien udviklede sig fra Plautus' vidtløftige, sangglade, heftigt kolorerede farcer til Terents' stramt disciplinerede dramaer, som holdt den græske tone; komedien blev sval. Om det romerske epos kan man hævde, at det udviklede sig modsat: fra formstreng klassik hos Vergil (*Æneiden*) til et dobbeltbundet spil mellem blændende humor og dyb psykologi hos Ovid (*Metamorfoserne*).

Den græske kulturpåvirkning. Den romerske litteratur er den første "afledte" litteratur eller rettere: den første litteratur, der har gennemreflekteret sin egen afhængighed af en anden litteratur, nemlig den græske.

Grækerne måtte man tage som forbillede, man måtte efterligne dem og kappes med dem, om muligt overgå dem; *aemulatio*, dvs. hengiven konkurrence med forbilledet, blev set som vejen til mesterskab.

Anerkendelsen af de græske klassikere og bevidstheden om den én gang givne kanon er kendetegnende for romersk litteratur. Men dette betyder ikke, at den romerske skribent manglede selvbevidsthed, for "det er lettere at hugge køllen fra Herakles end et vers fra Homer" (Vergil). Den romerske digter var sig bevidst, at han havde skabt en ny poetisk organisme, og insisterede på, at det krævede den største kunst at integrere det fremmede heri. Men hvor godt kendte romerne den græske litteratur?

En romer, der havde gået i skole, havde normalt lært græsk, ofte førend han lærte latin. Sådan var det i flere hundrede år, og dette er en væsentlig forskel fra den ensprogede græske kultur, hvis litteratur dog til gengæld opviste en mangfoldighed af dialekter. I 300-t. e.Kr. gik det ned ad bakke med romernes tosprogethed, hvilket fik den vigtige følge, at man begyndte at stille det krav til oversættelser fra græsk, at de skulle være ordrette. Men selv i klassisk tid gjaldt det for uklogt over for "almindelige mennesker" at skilte med sin græske dannelse, fx nedtonede Cicero i sine taler sin viden om græsk litteratur. Romerne havde et ambivalent forhold til grækerne: Deres følelse af kulturelt mindreværd opvejede de med en tro på karaktermæssigt mereværd; grækeren blev anset for levis, dvs. letsindig og let påvirkelig, romeren derimod var gravis, dvs. tung, vægtig, tungtvejende. I stedet for den saglige benævnelse *graecus* yndede romerne at bruge diminutiven *graeculus*, som er patroniserende: 'lille græker'.

Latin har en betydelig mængde af låneord fra græsk; talrige hører hjemme inden for feltet fornøjelser, luksus og udskejelser, og i modens verden herskede græske ord lige så uindskrænket, som de franske har gjort i 1900-t. (se også latin). Romersk selvbevidsthed dannedes altså i høj grad ved det, som psykologerne kalder projektion. Hvad der ikke tjente nytten, men kun nydelsen, betragtedes som typisk græsk; dette ses tydeligt, når talen falder på sex, sådan som det sker i nogle passager i patriotisk tonet romersk litteratur, der fordømmer den græske sport med dens blottede mandskroppe og hele den homoerotik, der stortrivedes på de græske sportspladser. Ligesom franskmændene havde (har) for vane at betegne homoseksualitet som "den engelske last", le vice anglais, kaldte romerne den for amor Graecus. Projektion er imidlertid ikke det samme som tabuisering, og man må ikke få det indtryk, at romersk litteratur er "victoriansk". Hvad specielt homoseksualitet angår, har bl.a. Catul, Horats og Tibul skrevet passionerede digte til pubertetsdrengene. Med kristendommens komme ændres forholdet mellem litteratur og lyst dog radikalt.

Elegi og satire. Romerne mente om sig selv, at de vejede bedre til end grækerne, og der møder os virkelig store og egenartede personligheder i romersk digtning. De to genrer, hvor romerne nåede størst originalitet, er elegi (Gallus, Properts, Tibul og Ovid) og satire (Lucilius, Horats, Persius, Juvenal, jf. også Martials epigrammer). Satirens jeg lancerer af al kraft et image, og det kan spænde lige fra den fordømmende moralprædikant til den selvudleverende boheme, fra engagement til hygge. Nok leger satirikerne med sine egne masker, og for så vidt har hans værk et subjektivt, ja egensindigt præg; men der er også et objektive ideal på færde i den romerske satire, idet der lægges den største vægt på afsløring af lave motiver, fx hos arvejægere, og udlevering af dårskaber, fx hos dødeligt forelskede. I kraft af dette sidste punkt kan satirens siges at være anti-elegisk. I mange elegier kæmper den personlighed, der er truet af sammenbrud under den elskedes dominans, for at finde vej ud af sin betagelse, idet den føles som en sygdom (morbus amoris); den frie mand er nedværdiget til en slavetilstand (servitium amoris). Elegikeren er henvist til den eneste ene som sin skæbne; det er derved, at hans poesi bliver personlighedsdigtning. Den livsform, som elegien priser - otium, forstået som frihed for politiske, militære eller forretningsmæssige gøremål - rummer ikke blot en provokation for filosoferne og deres lære om frihed og sjælefred, men også for den almindelige romer og hans tro på militær og politisk korpsånd. Også disse provokationer i elegien kræver personlig integritet af poeten.

Filosofi og sprog. Mellem traditionel romersk moral (mos maiorum) og hellenistisk-romersk filosofi har der været et vist værdisammenfald, idet den elegiske livsforms otium og amor byder såvel den traditionsbevidste romer som den kritiske filosof imod. Dog var forholdet mellem Rom og filosofien langt fra altid problemfrit; således hører vi allerede i republikkens tid om landsforvisninger af filosoffer (bl.a. i 173 og 161 f.Kr.). Epikuræisk filosofi var alt i alt fremmed for romersk mentalitet, som måtte afvise denne filosofis hedonisme og kvietisme. Derimod appellerede stoicismen, med sin fordring om aktive personligheder, til romersk tankegang. I kredsen omkring Scipio d.y. og andre aristokrater opbyggedes i 140'erne og 130'erne f.Kr. et åndeligt fællesskab mellem disse romerske statsmænd og grækere som Panaitios, den stoiske filosof, og Polybios, den romerske verdensmagts historiker. Vel er Cicero ikke ortodoks stoiker, men i skrift efter skrift fremstiller han hundrede år senere denne Scipio-kreds i et gyldent lys. Når verden aldrig har kunnet glemme idéen om den urokkeligt heroiske personlighed, som modgang ikke knækker, og medgang ikke blødgør, om den ånd, der aldrig kan blive slave, selvom fjenden binder den "på mund og hånd", skyldes det i høj grad den slagkraft, denne idé fik gennem Scipio-kredsens forening af stoisk og romersk. Stoicismen har fået en permanens i idéhistorien, som epikuræismen, dens konkurrent, trods betydelig indflydelse aldrig har opnået. Det skal nævnes, at visse forskere mener, at Scipio-kredsen mest af alt er et produkt af Ciceros idealiserende ønsketænkning.

De forfattere, der til senantikken og videre formidlede den stoiske lære om åndsatleten, der betvinger alle lidenskaber, og den vise, der står som en klippe i begivenhedernes hav, var i den græsktalende del af riget Epiktet og Marcus Aurelius; mod vest var det, ud over alle de stoiske passager i Ciceros filosofiske dialoger, først og sidst Seneca d.y.

Blandt de kristne forfattere, som var dybt fortrolige med såvel stoicismen som andre aspekter af den hedenske oldtid, kan nævnes Arnobius, som i *Adversus nationes* (Imod folkeslagene) med megen detailviden polemiserer mod de hedenske kulturer. Arnobius' elev Lactantius bestræbte sig for at skrive så ciceroniansk som muligt. Vigtige passager fra Ennius (Euhemerus) og Cicero (*De re publica*) ville være gået tabt, hvis ikke Lactantius havde citeret dem. Mod slutningen af 300-t. skabte Hieronymus, som var elev af Vergil- og

Terentskommentatoren Donatus, den latinske bibel, som siden 800-t. har heddet Vulgata. Det var Ciceros Hortensius, der omvendte den 18-årige Augustin til den filosofiske eksistensform.

Billedet af Rom . Den romerske litteratur er en del af den græsk-romerske kultur; den har fungeret som det væsentligste middel til udbredelse af denne kultur, på hvilken vestlig civilisation bygger. Det er gennem den romerske litteratur, at den græske blev kendt og værdsat i Europa.

Fra omkring 1800 indledte romantikerne en nedvurdering af romersk litteratur som uoriginal, da den jo imiterede grækerne, og de fandt den enten livsfjern, idet den var afledt af bøger, ikke af virkeligheden, eller alt for livsklog; her tænkte de på Tacitus' illusionsløse menneskesyn, som de jævnførte med Machiavellis. Dette syn på litteraturen hang sammen med en holdning til det latinske sprog, til romerånden og til Det Romerske Imperium som en overnational undertrykkelsesmagt. Grundtvig udtrykker det i digtet "Romer-Magten" således: "Verdens-Klogskab er mit Navn,/ Derfor stræber jeg at knytte/ Hele Verdens sande Gavn/ Til hver enkelts Egen-Nytte./ Glipper det, som let kan ske,/ Er det dog en stor Ide." Romermagten - det er den, der taler her hos Grundtvig - ses som en på egoisme og kold beregning byggende totalitær idé. Romermagten er imidlertid slet ikke brutal og blodtørstig, nej, "til Skole-Gang og Lov/ højt jeg havde Fred behov." Romermagten føler sig kaldet til at civilisere hele verden, og hos Grundtvig udtrykker den sin glæde over, at det latinske sprog er så vanskeligt og derfor så velegnet til at "gjøre Verden klog"; vi ser konturerne af den sorte skole. Dette syn på Imperium Romanum har hos Grundtvig o.a. front ikke kun mod oldtidens romere, men også mod paven i Rom, ja, mod Napoleon.

Fra romantikken og frem til nutiden har romersk litteratur og den sig heri åbenbarende romerånd altså fungeret som modbillede ved udformningen af diverse nationale bevidstheder, heriblandt den danske. Forud for romantikken havde romersk litteratur virket som fødselshjælper for den ene nationallitteratur efter den anden. Dette sidste overså romantikerne ikke; de betvivlede simpelthen værdien af denne uniformerende latinisering af Europas folk. Romantikernes syn på romerne og deres litteratur bed sig så fast, at arbejdet med at genvinde et uhildet syn på romersk litteratur endnu ikke er afsluttet.

OThø

Teater

Romersk teater var i høj grad en efterligning og udvikling af det græske teater, både i dramatikken og den ydre fremtræden. Dog var atellaner-farcerne af indenlandsk oprindelse; disse var burleske spil med fire faste karaktertyper: Pappus, Bucco, Maccus og Dossenus. Farcerne holdt sig i hele romertiden. Tragedie og komedie blev introduceret ca. 240 f.Kr. Senere kom genrer som pantomime og mime til. Ikke mindst mimen fik med sin spektakulære form en dominerende position.

Til at begynde med blev der spillet på interimistiske teatre, opført til lejligheden. Det gjaldt i de sidste par århundreder f.Kr., bl.a. i komediedigterne Plautus' og Terents' storhedstid. Først ca. 55 f.Kr. fik byen Rom med Pompejsteatret et fast teater med ca. 10000 pladser. Den romerske teaterform spredtes over hele riget som en naturlig del af den civilisation, som romerne bragte med sig. Hvor det græske teater som regel var placeret i en naturlig hulning i landskabet, var det romerske ofte opført fra grunden. Tilskuerpladserne var trappevis anlagt i halvcirkelform. Foran scenen lå den halvcirkelformede orchestra, som i græsk teater var korets danseareal, men her anvendtes til hæderspladser; korets rolle var i romersk teater stærkt reduceret. Bag den hævede scene rejste sig scaenae frons, en vældig og pompøst ornamenteret facade med tre indgange. Der var en udbredt brug af masker, som umiddelbart karakteriserede personerne. De anvendtes ikke i fx mimen, der som noget specielt omfattede kvindelige skuespillere. Skuespillerprofessionen blev generelt forbundet med ufrihed og æreløshed.

Holm

Naturvidenskab og teknologi

Romerne var, trods nære forbindelser til græsk kultur, fremmede over for grækernes form for videnskab. De ignorerede videnskabelige områder som matematik, astronomi og anatomi, mens de havde større interesse for praktisk viden inden for teknologi, medicin og astrologi. Det er karakteristisk, at de teknisk avancerede værker af astronomerne Eudoxos og Hipparchos forblev ukendte for romerne, mens de oversatte og kommenterede mere populære tekster. Blandt de vigtigste romerske popularisatorer var Plinius d.æ., hvis *Naturalis historia* (1. årh. e.Kr.) gav en encyklopædisk behandling af eksisterende viden, men uden originale

eller dybtgående bidrag. Lucretius' *De rerum natura* (Om verdens natur, 1. årh. f.Kr.) var en poetisk popularisering af Demokrits og Epikurs atomlære.

Der var kun få romerske opfindelser, men til gengæld en kraftig udvidelse og organisering af teknologi inden for en række områder. De romerske arkitekter fungerede som ingeniører og teknikere. Vitruvius' *De Architectura* (1. årh. f.Kr.) gav opskrifter på konstruktion af mange maskiner, bl.a. vandure, kraner og katapulte. Romersk teknologi var statsligt organiseret og markerede sig især inden for vej- og brobygning, metallurgi, bjergværksdrift og konstruktion af kanaler og tunneler. Romerne påbegyndte en større produktion af metaller, bl.a. sølv, bly, tin og kviksølv. Sølvminerne i Spanien havde dybder på indtil 200 m og gjorde brug af dræningssystemer baseret på arkimediske skruer. Vandmøller blev anvendt i betydeligt omfang og var i enkelte tilfælde dele af industrilignende anlæg. Den berømte romerske vandforsyning omfattede et stort system af vandledninger, der på kejser Trajans tid alene i Rom havde en længde på 458 km (se også vandforsyning).

Kragh

romerske fester, religiøse fester (lat. *feriae*) i Romerriget. Den romerske festkalender, *fasti*, overleveret gennem indskrifter og i litteraturen, går i sin grundstamme tilbage til før ca. 500 f.Kr. Fra første færd var den beregnet til at sætte skel mellem hellig og profan tid. Det var af stor samfundsmæssig betydning at vide, hvornår der måtte holdes folkeforsamling, rettergang m.m., og til det formål brugte kalenderen et system af betegnelser ved de enkelte dage, som angav deres karakter i forhold til sakralvæsenet. Imidlertid var kun nogle fester henlagt til bestemte datoer, *feriae stativae*, andre var bevægelige inden for en vis ramme og måtte bekendtgøres særskilt, *feriae conceptivae*. Tilsynet med festkalenderens rette funktion lå hos pontifexernes præstekollegium, som var det politisk mest betydningsfulde.

De ældste religiøse fester afspejler et samfund af hyrder og bønder, der også var krigere. Her skal nævnes nogle eksempler fra festkalenderen:

I marts (guden Mars' måned), som oprindeligt var den første måned i den romerske kalender, var den 1., altså nytårsdag, viet til Mars; det samme gjaldt flere helligdage i denne måned. *Quinquatrus* (19/3) og *Armilustrium* (19/10) markerede begyndelsen og slutningen af sæsonen for krigsførelse. *Salierne*, præster for Mars, medvirkede ved disse fester. Deres rituelle dragt svarede til den gamle romerske krigerdragt, og de bar kopier af det skjold (*ancile*), som sagdes at være faldet ned fra himlen på sagnkongen *Numas* tid. *Salierne* opførte ved disse og andre lejligheder en særlig hymne, *Carmen Saliare*.

Latinerfesten, *feriae Latinae*, i april fejredes for *Jupiter Latiaris* på *Albanerbjerg* og var fælles for alle samfund i det gamle latinske forbund. Der ofredes en hvid tyr, og samtlige repræsentanter for de deltagende samfund fik en del af offerkødet. Rom overtog tidligt ledelsen.

Lemuria i maj var en fest for de afdøde, der i tre dage tænkte at besøge husene. Et mindre dystert præg havde *dies parentales* i februar, hvis afsluttende dag, *Feralia*, var en mindedag for familiens afdøde.

Hovedpunktet i *ambarvaliefesten* (29/5) var en procession rundt om det tidlige Roms landområde med ofringer på udvalgte steder; hensigten var renselse. En tilsvarende privat renselsesritus er udførligt beskrevet af *Cato d.æ.* i hans skrift om landbrug: De tre vigtigste husdyr, svin, får og tyr (*Suovetaurilia*), føres omkring ens egen grund og ofres derefter til Mars, der her fremtræder som landbrugsgud.

17/12 begyndte *Saturnaliefesten*, knyttet til guden *Saturnus*. Festen fandt sted på et tidspunkt, da efterårssåningen var afsluttet, og er muligvis i sin oprindelse en bondekultus. Dens placering nær *vintersolhverv* har gjort den til en folkelig fest, der havde både en offentlig del med *lectisternium* (gudemåltid) og lege og en privat del med fælles måltid og med lys og gaver og med den særlige skik, at herrer og slaver for en dag byttede roller, så slaverne blev opvartet.

Lupercaliefesten i februar, efter overleveringen fejret for guden *Faunus*, udgik fra *Lupercal*, en grotte ved foden af *Palatinerhøjen*. Unge mænd, *luperci*, nøgne bortset fra et gedskind om lænderne, løb rundt om *Palatin* og slog forbipasserende med læderremme, en ritus, der mentes at fremme frugtbarheden.

Betegnelsen *luperci* tolkes som 'ulveafværgere'. Festen synes at være opstået i et hyrdesamfund.

LA

romersk historieskrivning. Romerne erkendte deres dybe afhængighed af den klassiske græske historieskrivning og historieopfattelse. *Q. Ennius* og *Q. Fabius Pictor*, som virkede i 200-t. f.Kr., blev regnet for de første romerske historieskrivere. De skrev nu tabte "årbøger", *annales*, som var optegnelser baseret på årets begivenheder uden nærmere forklaringer eller årsagssammenhænge. Det var dog grækeren *Polybios*,

som i 100-t. f.Kr. med sin historieskrivning for alvor introducerede den litterære genre historia i Rom, og som de store og mest kendte romerske historikere, Sallust, Livius og Tacitus, siden efterlignede. Historie blev primært skrevet af overklassens mænd, ofte politikere efter endt karriere, og blev læst af samme overklasse. Dens emneområde var derfor næsten udelukkende krig og politik, således som den udspillede i Romerriget. Formålet var, at samtiden skulle lære af fortidens fejl og dyder. Dette nytteprincip blev formuleret som historia magistra vitae 'historien som en lærer for livet'. Man stillede derfor det krav, at fremstillingen skulle være sand for at kunne bruges og i modsætning til den ældre annalistik skulle skildre årsager og sammenhænge, så læseren kunne se, hvorfor det gik godt eller galt. Endelig var der et litterært krav om, at den skulle være velskrevet, underholdende og fængende, fordi historikeren ellers ville miste sine læsere eller tilhørere. Man udviklede ikke nogen egentlig metode for at finde sandheden om fortiden, men opfyldte i almindelighed dette krav ved dels at skrive tidligere historikere omhyggeligt af, dog omformet i egen stil, dels bruge almindelig fornuft. Årsager til historiens forløb blev tillagt det enkelte menneske og fik derfor et stærkt moralsk præg. Stabilitet og fremgang opfattedes som resultat af dyder, fx mod, selvbeherskelse og omtanke, mens uro og nedgang forårsagedes af disse dyders negation.

Kun få har skrevet om historieskrivning på et teoretisk plan. Ciceros brev til Lucceius (Ad familiares 5,12) kan dog nævnes; det mest oplysende er Lukians Om hvorledes historie bør skrives fra midten af 100-t. e.Kr. PØrs

romersk landmåling. Al jord i Romerriget, både offentlig og privatejet, blev målt, parcelleret og kategoriseret af specialuddannede landmålere, agrimensores. Deres arbejde dannede grundlag for et kadaster (matrikel), som blev opbevaret i hver enkelt bystat med det formål at danne grundlag for hævdelse af ejendomsret og beskatning. Den almindeligste form var centuriation, hvor jorden blev delt op i kvadrater, centuriae (af centum '100'), hvert på hundrede heredia, hvilket sædvanligvis svarede til 711 m×711 m; hertil blev benyttet en groma. Når begyndelsepunktet var fastlagt, målte man ud fra hovedlinjen (cardo) og lagde derpå vinkelrette linjer for hver 711 m; på denne måde opstod et skakbrætagtigt net. I det nuværende Tunesien kan et sådant net stadig følges vha. luftfotos på en strækning af flere hundrede kilometer. Samme teknik anvendtes ved grundlæggelse af romerske kolonier og militære lejre. Corpus Agrimensorum er en lærebog for landmålere, hvis ældste dele går tilbage til 100-t. e.Kr.

romersk møntvæsen. I det ældste Rom blev får og okser brugt som fælles værdimål (jf. lat. pecunia 'penge', af pecus 'kvæg'); mere specifikt anvendtes rå bronzestykker, aes rude, evt. bronzebarrer med støbt dekoration som betalingsmiddel efter vægt. Først i begyndelsen af 200-t. f.Kr. begyndte det romerske senat systematisk at udstede egentlige mønter. Den tidligste kontinuerlige møntudstedelse (fra 289 f.Kr.) var støbte bronzemønter til lokalt brug, aes grave, hvis værdi ligesom aes rude hvilede på metalværdien; hovedmønten, en as, vejede omtrent et romersk pund, 324 g. Dette primitive system blev snart utilstrækkeligt, efterhånden som Rom ekspanderede i Syditalien, hvor de græske bystater i århundreder havde haft et udviklet møntsystem, baseret på prægede sølvmønter. De første romerske sølvmønter blev præget omkring 310-300 f.Kr., men en betydelig og kontinuerlig romersk sølvudmøntning ses først fra 270'erne f.Kr., da Rom førte krig mod Tarent i Syditalien. Disse mønter fulgte den lokale græske standard: didrakmer a ca. 7,25 g; senere typer af disse kaldes også quadrigater efter bagsidens motiv med Jupiter i en firespandsvogn, quadriga. Under Den 2. Puniske Krig (218-201 f.Kr.) medførte Roms voldsomme pengebehov bronzesystemets sammenbrud.

Ved en gennemgribende møntreform 212-211 f.Kr. blev bronze og sølv integreret i et system efter den romerske vægtstandard: Quadrigaten blev erstattet med denaren, en sølvmønt med en vægt på ca. 4,5 g (efterhånden faldende til under 4 g), der blev kernen i møntsystemet i de følgende 400 år. Fra da af og republikkens tid ud ses også sporadiske udmøntninger af guldmønter. Denarens værdi var 10 as, der var lig 4 sestertser, og dens nominelle værdi svarede nogenlunde til metalværdien; ligeledes udstedtes sølvmønter til en værdi af 5 as, quinar, og 2 1/2 as, sesterts. Kort efter midten af 100-t. f.Kr. indførtes et nyt bytteforhold antagelig i et forsøg på at vende tilbage til det gamle værdiforhold mellem sølv og bronze: 1 denar a 4 sestertser a 4 as a 4 quadrantes. Herefter blev bronzeudmøntningen sporadisk og ophørte helt fra 80'erne f.Kr. I løbet af 1. årh. f.Kr. forsvandt statens symboler fra mønterne for at blive erstattet af motiver og indskrifter, der i stedet glorificerede møntembedsmændene og deres slægter samt tidens store politiske personligheder. Som en konsekvens af denne udvikling benyttedes kejsertidens møntmotiver konsekvent til propaganda for kejserens familie og hans styre, og kejserens portræt, undertiden kejserindens eller andre familiemedlemmers, pryder næsten altid mønternes forside.

Under kejser Augustus nyordnedes møntvæsenet med denaren som hovedmønt og jævnlig udstedelse af guldmønt, aureus (a 25 denarer); ligeledes genoptoges udstedelsen af denominationer i kobber - as (1/16 denar), semis (1/2 as), quadrans (1/4 as) - og messing - sesterts (4 as), dupondius (2 as). Allerede i løbet af 1. årh. e.Kr. ophørte udmøntningen af semis og quadrans som følge af inflationen, og parallelt hermed blev denaren blandet med stadig mere kobber, særlig i løbet af det senere 100-t. Ca. 212 afstedkom inflationen, at denaren som hovedmønt erstattedes af dobbeltdenaren, den såkaldte antoninian; kort efter forsvandt denaren. I løbet af 200-t. blev antoninianen i tidens almindelige finanskriser med galoperende inflation en ren kobbermønt, og andre møntenheder end denne og aureus, der bevarede sin lødighed og dermed forhindrede et totalt sammenbrud i tilliden til mønterne, forsvandt. Et nyt møntsystem indførtes under Diokletian ca. 296, men trods kejserens store løn- og prisstop i 301 fortsatte inflationen, og først med indførelsen under Konstantin 1. den Store ca. 310 af en ny guldmønt, solidus, som en tillidsskabende overmøntenhed blev møntvæsenet og inflationen stabiliseret. Efter nogen udmøntning af sølv mønt, siliqua, i det senere 300-t. hvilede møntsystemet derefter udelukkende på udmøntning af guld og skillemønt i bronze.

Samtidens germanere inklusive det nuværende Danmarks indbyggere i romersk jernalder havde ikke et egentligt mønt- eller pengesystem, og de romerske mønters værdi i disse områder har altovervejende været baseret på metalværdien. De danske fund, ca. 4000 romerske mønter (1999), består næsten udelukkende af mønter i ædelmetal, hovedsagelig denarer fra 1. og især 2. årh. e.Kr.; dog er der gjort enkelte fund af kobber- og messingmønter, der måske er hjembragt som souvenirs. Romerske sølv mønter i Danmark er ofte stærkt slidte; de danske germanere har været i stand til at erhverve ældre denarer af bedre lødighed end de samtidige, der var i omløb inden for Romerriget. De i forhold til denarerne relativt fåtallige romerske guldmønter er ofte i Danmark blevet omarbejdet ved gennemboring eller påsættelse af øsken til brug som smykker. Ud over metalværdien har også mønternes motiver vakt opsigt i Danmark, som det ses af de lokalt fremstillede brakteater. Et hovedfundsted for romerske mønter har i 1990'erne været den rige jernalderlokalitet ved Gudme på Fyn.

IG

romersk mål og vægt. Måling af længde var i Romerriget baseret på den romerske fod, pes (0,296 m), som blev opdelt i 12 tommer, unciae (2,47 cm), mens 5 fod udgjorde et skridt, passus (1,48 m). 120 fod udgjorde 1 actus (35,5 m), mens 1000 skridt udgjorde en romersk mil, mille passus (1480 m). Måling af landareal var baseret på enheden actus quadrati (1260 m²), defineret som arealet af et kvadrat med sidelængde 1 actus. 2 actus quadrati udgjorde 1 jugerum (2520 m²), som svarede nogenlunde til det areal, et spand (jugum) okser kunne pløje på én dag. 2 jugera var lig med 1 heredium (5040 m²), mens 100 heredia udgjorde 1 centuria (0,504 km²).

Måling af masse (vægt) var baseret på det romerske pund, libra (327 g), der opdelt i tolvte dele, unciae (27,3 g). Måling af volumen var baseret på enheden amphora (26,2 l), som svarede til volumen af 80 librae vand. Til måling af varer i fast form (fx korn) anvendtes en modius (8,73 l) lig med 1/3 amphora. En congius (3,28 l) var lig med 1/8 amphora, mens 1 sextarius (0,546 l) var lig med 1/6 congius.

PØrs

romersk navngivning. I klassisk tid havde mænd med fuld romersk borgerret i alt fem komponenter i deres navn: fornavn (praenomen), fx Marcus; slægtsnavn (gentilicium eller nomen), fx Tullius; filiation, dvs. angivelse af, hvem faderen var, fx Marci filius 'søn af Marcus'. Derefter angav man, hvilken tribus ('valgkreds') man tilhørte, fx tribu Cornelia, og endelig et cognomen (tilnavn), fx Cicero, som angav, hvilken gren af slægten man tilhørte. Normalt opgav man kun tre af disse navne (tria nomina) som indikering af sin retslige status, i dette eksempel Marcus Tullius Cicero. Frie kvinder, som ikke var indskrevet i nogen tribus, da de ikke havde stemmeret, havde også tre navne, selvom fornavnet sjældent nævnes. Man benyttede her slægtsnavnet i hunkøn. Ciceros datter hed således Tullia. Som cognomen benyttedes ofte et betydningsbærende, fx Secunda eller Tertia (nummer 'to' eller 'tre') eller minor eller major (den 'mindre' eller 'større', dvs. yngre eller ældre). Ikke-romerske borgere havde kun et eller eventuelt to navne.

romertal, talsystem, der anvender et sæt bogstaver, sammensat efter enkle regler, til at symbolisere positive, hele tal. Romertallene anvender et bogstav som symbol for hver potens af 10 indtil 1000 (I = 1, X = 10, C = 100, M = 1000) og ligeledes for halve tipotenser (V = 5, L = 50, D = 500). I modsætning til titalssystemet, der gengiver tal vha. en række cifre, hvis position angiver deres værdi, har positionen hos romertallene ikke

betydning for værdien. I stedet skriver man det givne antal potenssymboler ved siden af hinanden (med de største til venstre) og overlader til læseren at regne sig frem til tallet som fx VIII = 8, LXXXI = 81, DCCCXV = 815 og MMMMMMMMCLII = 8152. Når et mindre symbol skrives til venstre for et større, skal det trækkes fra det større: IV = 5R1 = 4 og XIX = 10+(10R1) = 19.

Der findes ingen nedskrevne regler for anvendelsen af romertallene i oldtiden, men det ser ud, som om man kun nødig subtraherede et symbol, der er mere end én størrelsesorden lavere end det større symbol; altså ikke IC = 99, men ofte IX = 9; sjældnere IIX = 8. Der findes dog afvigelser herfra. Større tal end 1000 kunne fremstilles ved en vandret streg over et tal, som derved blev ganget med 1000. En indramning af et tal gangede det med 100000; disse inflationssymboler er dog ikke sikkert dokumenteret.

Det er sandsynligt, at de halve tipotenser og subtraktionsprincippet skyldes kuglerammen (abacus). På en abacus med 4 enere og 1 femmer per streng fremstilles fx 7 som en femmer og to enere, VII, og for at lægge fx 9 til må man ofte lægge 10 til og trække 1 fra. Romertallene svarer således til regneresultater, som de fremtræder på en abacus. De blev først i senmiddelalderen udkonkurreret af titalssystemet, der er mere velegnet til udregninger på papir.

Romerret¹(lat. ius romanum) er betegnelsen for et af de vigtigste vestlige retssystemer, som udsprang af det romerske rige i Antikken og den tidlige middelalder.

Fra tiden før 400 f.Kr. var den romerske ret en uskreven sædvaneret, men det kan antages, at flere af de senere kodificerede (nedskrevne) retsprincipper har rod i Roms allerældste historie.

Efter romersk overlevering blev de tolv tavlers lov udarbejdet af en kommission i 451 f.Kr., altså i de romerske kongers tid. Der findes i dag ingen overleveret fremstilling af loven, som derfor kun kendes i brudstykker fra senere, primært klassiske, forfattere. Man kan dog sige så meget, at loven indeholdt regler om proces, civilret og strafferet.

I løbet af den republikanske tid udvikledes og kodificeredes romerretten, således at sædvanen efterhånden kom til at spille en mindre rolle i forhold til de egentlige lovtekster. I denne periode fremkommer også de første jurister, faguddannede personer, der beskæftiger sig med fortolkning af retten og fører retssager.

I 2. og 3. årh. f.v.t. havde Rom gennem især erobringer forøget sit territorium enormt, og ifølge den romerske lov tilfaldt den erobrede jord staten, men den skulle fordeles til de romerske borgere mod en afgift. Ifølge vore kilder (Appian og Plutarch) var det oprindeligt formuleret i loven: At man ikke må overtage mere jord end man selv kan dyrke. Men efterhånden ændrede den sig så: Man kan overtage den jord man regner med at kunne opdyrke. Situationen i Italien i 2. årh. f.v.t. var at de rige langsomt pressede de fattige ud af landbruget, og i stedet for de traditionelle familiebrug opstod der store slavedrevne godser. Denne udvikling er belevet bekræftet af arkæologiske udgravninger i Latium. De mange krige betød også mange blev rekrutteret som soldater, men de havde efter endt tjeneste ingen andre steder at tage hen end til Rom, hvor de kom til at indgå i byens store gruppe af arbejdsløse.

I kejsertiden (31 f.Kr. og frem) udvikledes og forfinedes romerretten yderligere. Der findes fra denne periode en lang række af love, kommentarer med videre. En samlet fremstilling finder romerretten i det østromerske rige omkring 530 e.Kr. i Corpus Iuris Civilis, som udgives under kejser Justinian, bl.a. i et forsøg på at genforene det splittede rige.

Romerretten kom til at danne primær inspirationskilde for kirkeretten. I dag er mange af verdens retssystemer grundlagt på romerrettens principper, hvilket ikke mindst skyldes kirkerettens tendens til at udøve indflydelse på de lokale retssystemer, som den kom i berøring med i middelalderen.

¹ opslaget Romerret er fra Wikipedia: <http://da.wikipedia.org/wiki/Romerret>